

CEMİL MERİÇ'E GÖRE KİTAB-I MUKADDES

Hayreddin KIZIL

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Diyarbakır/Türkiye
hkhayreddin@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9165-3274>

Article Types / Makale Türü

Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi

03/01/2021

Accepted / Kabul Tarihi

20/04/2021

Doi: <https://doi.org/10.26791/sarkiat.852778>

CEMİL MERİÇ'E GÖRE KİTAB-I MUKADDES

ÖZ

Cemil Meriç, fikirleriyle Türkiye'de derin izler bırakmış bir düşünürdür. Eserlerinde birçok konuya yer vermiş, kitaplarında Yahudilik, Hıristiyanlık, Hint Dinleri gibi inanç sistemleri ile kutsal metinleri hakkındaki düşüncelerini de aktarmıştır. Bu çalışmada Cemil Meriç'in Kitab-ı Mukaddes hakkındaki görüşleri ele alınmıştır. Din ve dinler hakkındaki görüşlerini incelemek bir makalenin boyutlarını aşacağı için çalışma Meriç'in Kitab-ı Mukaddes hakkındaki görüşleri ile sınırlandırılmıştır. Meriç, Kitab-ı Mukaddes'i oluşturan bölümlere, bunların derlenmesine ve kanonizasyon sürecine yer vermiştir. Kitab-ı Mukaddes'i ele alırken Tanah/Eski Ahit'e daha çok yer vermiş, sadece Hıristiyanlar için kutsal kabul edilen Yeni Ahit'e daha az yer vermiştir. Makale bir giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte kısa bir şekilde Cemil Meriç'in hayatı ele alındı ve Kitab-ı Mukaddes ile ilgili çalışması hakkında bilgi verildi. Ardından ilk bölümde Kitab-ı Mukaddes ve Kitab-ı Mukaddes çevirileri incelendi. Daha uzun olan ikinci bölümde Eski Ahit konusuna yer verildi. Üçüncü ve son bölümde Yeni Ahit konusu ele alındı. Çalışma ile Cemil Meriç'in Kitab-ı Mukaddes hakkındaki görüşlerini incelemek ve Cemil Meriç okurlarının ilgili bölümleri daha iyi anlamalarına katkı sunmak hedeflendi.

Anahtar Kelimeler: Cemil Meriç, Yahudilik, Eski Ahit, Hıristiyanlık, Yeni Ahit

"THE BIBLE" IN VIEW OF CEMIL MERIC

ABSTRACT

Cemil Meric, with his ideas left deep marks in Turkey. He included many topics in his works, and conveyed his thoughts about belief systems such as Judaism, Christianity, Indian Religions and sacred texts in his books. In this study, his views on the Bible were discussed. Since examining his views on religions may exceed the scope of an article, the study was limited to Meric's views in the Bible. Meric included the sections that make up the Bible, their compilation and the process of canonization. While dealing with the Bible, he gave more space to the Tanakh / Old Testament, and less to the New Testament, which is considered as sacred only for Christians. The article consists of an introduction, three parts, and a conclusion. In the introduction, Cemil Meric's life was briefly mentioned, and information about his work in the Bible was presented. Then in the first part, the Bible and its translations were examined. The second part, which is longer, dealt with the subject of the Old Testament. In the third and last part, the subject of the New Testament was discussed. The aim of the study was to examine Cemil Meric's views on the Bible, and to contribute to Meric's readers ' for better understanding of the relevant sections.

Keywords: Cemil Meric, Judaism, Old Testament, Christianity, New Testament

GİRİŞ

Kendisini “Yazar ve hocayım. Başlıca işim düşünmek ve düşündüklerimi cemiyete sunmaktır”¹ şeklinde tanımlayan Cemil Meriç, 12 Aralık 1916’da Hatay’ın Reyhanlı ilçesinde doğdu. Balkan savaşları sırasında Meriç nehri yakınlarındaki Dimetoka’dan Antakya’ya göç eden bir aileye mensup olan Meriç, eğitimine 1923’te Reyhaniye Rüşdiyesi’nde başladı, 1928’de Antakya Sultânîsi’nde devam etti, lise eğitimini 1936’da bitirdi. Kısa bir süre İskenderun’a bağlı bir köy okulunda öğretmenlik yaptıktan sonra İskenderun Tercüme Bürosu’nda çalıştı, kısa sürelerle nahiye müdürlüğü, Türk Hava Kurumu’nda sekreterlik ve belediyede kâtiplik gibi görevlerde bulundu. 1938’de kurulan ve 1939’da Türkiye’ye iltihak eden bağımsız Hatay hükümetini devirmekle suçlandı; idam talebiyle yargılandı, ancak beraat etti.²

1940’ta İstanbul’a giden Meriç, burada Yabancı Diller Yüksek Okulu’nda Fransız Dili ve Edebiyatı öğrenimine başladı, 1942 Haziranında mezun olduktan sonra Elazığ’da (1942-45) Fransızca öğretmenliği yaptı.³ 1946 Aralık’ında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Fransızca okutmanı oldu,⁴ 1974’te emekli oluncaya kadar bu görevini sürdürdü. Bu süre içerisinde 1951’de Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü’ne doktora öğrencisi olarak kaydoldu. 1952-1954 arasında Işık Lisesi’nde Fransızca hocalığı yaptı ve 1965-1969 arasında Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü’nde dersler verdi.⁵

Çocukluğundan beri problemlili olan görme duyusunun giderek zayıflaması üzerine 1954-1955 yılları arasında birkaç göz ameliyatı geçirdi, ameliyatlar başarısızlıkla sonuçlandı ve gözlerini kaybetti.⁶ Fakat yılmadı, ailesi, dostları ve sevenlerinin okuma ve söylediklerini yazma konusundaki yardımlarıyla çalışmaya devam etti, 1974’de emekli olduktan sonra yılların birikimini kitaplaştırmaya başladı. 1984’te beyin kanaması ve ona bağlı olarak felç geçirdi. 13 Haziran 1987’de İstanbul’da vefat etti.⁷ Cumhuriyet dönemi aydınları içinde farklı bir yeri bulunan⁸ ve eserleri günümüzde de okunan Meriç, okurlarına entelektüel birikimini içeren zengin bir miras bırakmıştır.⁹

Meriç, eserlerinde Kitab-ı Mukaddes dışında “din” konusuna ayrıca Yahudilik, Hıristiyanlık ve Hint Dinleri gibi inançlara yer vermiştir. Din ve dinler ile ilgili bütün konuları ele almak bir makalenin boyutlarını aşacağı için bu çalışma Kitab-ı Mukaddes konusu ile sınırlandırılmıştır.

Meriç, *Işık Doğudan Gelir* adlı kitabının bir bölümünde, Kitab-ı Mukaddes’i edebi açıdan incelemiş, Yahudi ve Hıristiyan inanç sistemlerine, ibadet ve ahlak konularına yer vermemiştir. Meriç, burada Eski ve Yeni Ahid’in içeriklerini ele almış, Kitab-ı Mukaddes (Pentakök/Tora bölümü) tenkidlerine de yer vermiştir. Dipnotlarından da anlaşıldığı gibi Batılı yazarlardan özellikle Fransızca eserlerden yararlanmışır. Bu nedenle şahıs veya kitap isimlerini Fransızcanın etkisiyle kaydettiği görülmektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için Meriç’in Fransızca eserlere dayanarak aktardığı şahıs veya kitap isimleri bazen Dinler Tarihi ile ilgili eserlerdeki yaygın kullanım tercih edilerek verildi bazen de üslubuna zarar vermemek için parantez içinde gösterildi.¹⁰

1 - Cemil Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde* (İstanbul: İletişim, 1998), 2.

2 - Mustafa Armağan, “Cemil Meriç”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), 29/190.

3 - Ümit Meriç Yazan, *Cemil Meriç* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993), 37-41.

4 - Meriç Yazan, *Cemil Meriç*, 43.

5 - Armağan, “Cemil Meriç”, 29/190; Cemil Meriç, *Bu Ülke* (İstanbul: İletişim, 2002), 2.

6 - Meriç Yazan, *Cemil Meriç*, 68-70.

7 - Armağan, “Cemil Meriç”; Meriç, *Bu Ülke*, 2; Meriç Yazan, *Cemil Meriç*, 147-148.

8 - Armağan, “Cemil Meriç”.

9 - Cemil Meriç kronolojisi için bkz. Meriç, *Bu Ülke*, 61-70; Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Meriç Yazan, *Cemil Meriç*.

10 - Okurlarının da bildiği gibi, Cemil Meriç’in kendine has bir üslubu vardır. Yazılarında sık sık çeşitli kişi ve kitaplardan uzun iktibaslar yapmaktadır. Kemaleddin Taş’a göre “aslında, büyük bir itina ile seçilmiş bu iktibasların arkasına gizlenerek kendi fikrini yansıtmaktadır.” Bkz. Kemaleddin Taş, *Din ve Toplum Görüşleriyle Cemil Meriç* (İstanbul: Rağbet, 2017), 38; Meriç, bu gerçeğe yazılarında da işaret etmektedir: “Hakikatte kendilerini konuşturduğum düşünce adamları, bir tarafıyla benim tercümanlarımdır. Tanıdığım binlerce insan arasından onları seçişim, bazen kendimi sahneye çıkarmak istemeyişimden, yani bir şöhretin arkasına gizlenmek ihtiyatkârlığından, bazen de onlarla boy ölçüşebileceğimi ispata kalkmak gibi bir bencillikten kay-

Kitab-ı Mukaddes'i edebi ve tarihi açıdan incelediği "Bible Yahut Kitab-ı Mukaddes" bölümü, *Işık Doğudan Gelir* adlı kitabında, yer almaktadır. Kitabın ilk baskısı 1984 yılında yapılmıştır.¹¹ Bu dönemde konu ile ilgili Türkçe yapılmış çalışmalar yok denecek kadar azdı. Ömer Faruk Harman'ın 1988 yılında basılan kitabındaki ifadeleri o dönemde yapılan çalışmaların sayısı hakkında fikir vermektedir:

"Ahd-i Atik ilk defa IV. Mehmed zamanında Türkçe'ye tercüme edilmesine rağmen, Türkçe'de, Ahd-i Atik'le ilgili ciddi ve ilmi eserler oldukça azdır. Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler* adlı eseri ile bu çalışmamızda zikredilen makalesini, Maurice Bucaille'in, Türkçe'ye çevrilen *La Bible, le Coran et la science* adlı eserini ve Dinler Tarihi kitaplarındaki ilgili bölümleri bir kenara bırakırsak, Kutsal Kitapların yazıldıkları çevre, yazılış dönemleri, yazar ve kaynaklarıyla ilgili, ilmi ve detaylı eser yoktur."¹²

Meriç, bahis konusu yazısına şöyle başlıyor:

"*Kırk Ambar*¹³da dünya edebiyatları kavramına dokunmuştuk. *Bir Dünyanın Eşiğinde*¹⁴ ise dünyanın en eski edebiyatına ayrılmıştı. Her iki eserin de çok büyük bir eksiği vardı: İbrani edebiyatından söz etmemiştik."¹⁵

Tevrat ve İnciller'in "medeniyet dünyasının kutup yıldızları" olduklarını belirten Meriç, bu nedenle tanıtılmalarının bir görev olduğunu ifade eder. Konunun ne yalnız edebiyat tarihini ne de dinler tarihini ilgilendirdiğini belirten Meriç, konunun öneminden ve zorluğundan da bahsetmekte, "medeni dünyanın bütün düşüncesi, bütün inançları, bütün bilgeliğinin *Bible*'de" toplandığını ifade etmektedir. *Bible*'nin, dünya edebiyatlarının anlaşılması en güç bir klasiği olduğunu, bu eseri layıkıyla tanımadan, bilmeden Avrupa'nın ruhuna nüfuz edilemeyeceğini belirtmekte, konu hakkındaki eksiklerini de samimi bir şekilde kaydetmektedir. Meriç, Kitab-ı Mukaddes'in Türkçe çevirisinin cansız bir iskeletten ibaret olduğunu, İbranice bilmesinin yanında Yunanca ve Latince çevirilerden faydalanamadığını Fransızca ve İngilizce tercümelemlerle yetinmek zorunda kaldığını, bu tercümeleri anlamak için de yetkili kılavuzlara ihtiyaç olduğunu kaydetmektedir. Eksikliklerine rağmen ummandan birkaç damla sunmak, karanlıkları biraz olsun aydınlatmak, tarihle hukukun, şiirle hikmetin, vahiyle bâtıl inançların çözülmez bir kördüğüm halinde kaynaştığı o esrarengiz sayfaları çok müphem ve yetersiz de olsa tanıtmak istediğini ifade etmekte ve şu cümle ile giriş bölümünü bitirmektedir: "İtiraf edelim ki yazımız bir karalamadan ibaret."¹⁶

Cemil Meriç okurlarının bildiği gibi Meriç'in kendine has bir üslubu vardır. Bu üslup bazı çalışmalarda tez konusu olarak incelenmiştir.¹⁷ Elinizdeki çalışma ile önemli bir fikir adamının anlaşılmasına katkıda bulunmak, Kitab-ı Mukaddes hakkındaki düşüncelerini incelemek ve Cemil Meriç okurlarının Kitab-ı Mukaddes ile ilgili bölümü daha iyi anlamasına katkı sunmak istenilmiştir.

---

naklanabilir." Bkz. Meriç, *Bu Ülke*, 61; "Monografi, tenkit, edebiyat tarihi... imzama taşıyan her yazıda ben yaşıyorum. Bütün bu nevilere kendimi anlatmak için bir vesile. Bir Balzac'ın, bir İbn Haldun'un, bir Makyavel'in arkasına gizleniyorum, kendimi yaşıyorum onlarda.. kendi öfkelerimi, kendi ümitlerimi, kendi ümitsizliklerimi. İşlediğim türe insanı getirdim, yaralı bir çağın insanını." Bkz. Cemil Meriç, *Mağaradakiler* (İstanbul: İletişim, 1997), 284. Meriç'in sözkonusu uzun iktibasları Kitab-ı Mukaddes ile ilgili yazısında da görülmektedir.

11 - Cemil Meriç, *Işık Doğudan Gelir (Ex Oriente Lux)* (İstanbul: Pınar Yayınları, 1984).

12 - Ömer Faruk Harman, *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları* (İstanbul, 1988), II.

13 - Cemil Meriç, *Kırkambar 1* (İstanbul: İletişim, 2016), 17-47.

14 - Meriç, "Bir Dünyanın Eşiğinde" adlı eserinde Hint Edebiyatı'nı incelemiştir.

15 - Cemil Meriç, *Işık Doğudan Gelir* (İstanbul: İletişim, 2008), 117-118. Meriç, İbrani Edebiyatı hakkında bilgi veren bir makalenin tercümesine de yer vermiş. Bkz. Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 161-165.

16 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 118-119.

17 - Harun Şahin, *Cemil Meriç'in Eserlerinde Özel İsimler ve Özel Anlam Yüklenmiş Kelimeler* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006); Nihal Kilci, *Cemil Meriç'in "Bu Ülke" Adlı Eseri Üzerine Üslup İncelemesi* (Ankara: Gazi Üniversitesi, 2003); Adnan Kok, *Cemil Meriç'in Umrandan Uygarlığa ve Işık Doğudan Gelir Adlı Eserlerinin Söz Dizimsel Açısından İncelenmesi* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2018).

1. CEMİL MERİÇ'E GÖRE "KİTAB-I MUKADDES" TABİRİ VE KİTAB-I MUKADDES ÇEVİRİLERİ

Meriç, yazısına "Kitab-ı Mukaddes yahut Bible" ismini vermiştir. Başlıkta geçen "Kitab-ı Mukaddes" tabiri Hıristiyanlığın kutsal metinlerini ifade etmek için kullanılmakta, sözkonusu külliyat, Eski ve Yeni Ahit olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Eski Ahit hem Yahudiler hem de Hıristiyanlar tarafından kutsal kabul edilmektedir. Fakat Yahudiler Eski Ahit ifadesini kabul etmemekte¹⁸ başka tabirlerle kutsal metinlerini isimlendirmektedirler. Yahudilerin Eski Ahit'i ifade etmek için kullandıkları tabirlerden¹⁹ biri "Tanah"tır. Yahudilere göre Torah (Tevrat), Nevi'im ve Ketuvim şeklinde üç bölümden oluşan *Tanah*'ın ismi sözkonusu bölüm isimlerinin ilk harflerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.²⁰

Tanah yerine *Eski Ahit* tabirini kullanan Hıristiyanlara göre Eski Ahit kurtuluşun ilk aşamasıdır. Tanrı ile insanlar arasındaki son ahit İsa aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle Hıristiyanlar, yeni sözleşmenin yazılı ifadesi olan metinleri Yeni Ahit olarak isimlendirmiş ve Yahudilerin kutsal metinlerine Eski Ahit ismini vermiştir. Türkçe'de Eski Ahit (veya Ahd-i Atik) tabirinin yaygın olması²¹ Hıristiyanların etkisi ile açıklanabilir. İlerde de görüleceği gibi Hıristiyanların *Eski Ahit*'i ile Yahudiler'in *Tanah*ı farklılıklar gösterebilmektedir. Meriç'in kullandığı Kitab-ı Mukaddes ifadesi bir Hıristiyanlığa ait bir ifade olarak kullanılmakta, bu metnin ilk bölümünü Eski Ahit oluştururken ikinci bölümünü sadece Hıristiyanlar tarafından kutsal kabul edilen Yeni Ahit oluşturmaktadır.

Başlıkta geçen "Bible" ifadesi Yahudi kutsal metinlerinin çevirisinde de kullanılmıştır. Yahudiler, kutsal metinleri için ilk dönemlerde yaygın olarak *ha-sifrim* (kitaplar) ismini kullanmışlardır. Yunanca konuşan Yahudiler bu kelimeyi "ta biblia" olarak Yunancaya çevirmişler, bu ifade Batı dillerine Latince formu olan *bible* şeklinde aktarılmıştır.²² Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Yunancayı kullanan kilise *bibliayı* kutsal saydığı yazıların tümünü ifade etmek için kullanmıştır. Bu tabir ilk defa İstanbul Patriği Iöannes Khyrsostomos/Altın Ağızlı Yuhanna (398-404) tarafından kilisenin resmen kutsal kabul ettiği yazılar koleksiyonu için kullanılmıştır. Sözcük, tek başına "Bible" şeklinde kullanıldığında "Eski ve Yeni Ahit'ten oluşan hıristiyan kutsal kitabı Kitab-ı Mukaddes"i "*The Jewish Bible / La Bible Hébraïque*" şeklinde "yahudi" veya "İbrânî" sıfatıyla birlikte kullanıldığında ise yahudilere ait kutsal yazıların bütününe ifade etmektedir.²³

"*Biblionun* "ağaç kabuğu" anlamına geldiğini ve Fenike dilinden Yunancaya oradan Latinceye geçtiğini belirten Meriç, Mısır'da papirüs bulunmadan önce yazıların ağaç kabuğuna yazıldığını kaydetmiştir. "*Bible*, önce kitap mânâsına kullanılmış, Milâdın 4. asrında hıristiyan papazları Kitab-ı Mukaddesi bu kelimeyle karşılamışlar. Fakat kelime orta çağa kadar genel olarak kitap anlamını korumuş..."²⁴ Sözkonusu tabirin kullanıldığında ilk akla gelenin Eski ve Yeni Ahit olduğunu belirten Meriç, İsrail kavmine göre Rab'la kendi aralarında bir anlaşma olduğunu kaydeder ve "İbranice (Berth), Yunanca (Diathehe), Latince (Testamentum), Arapça (Ahid) karşılıklarını verir. Meriç, Milâdın 2. asrından itibaren Hıristiyanların da kendi metinleri için "anlaşma" ifadesini kullandıklarını, bu şekilde Eski ve Yeni olmak üzere iki anlaşma ortaya çıktığını belirtir. Eski Anlaşma'ya giren kitapların çoğu İbranice yahut Aramice, Yeni Anlaşma'ya giren kitapların çoğunun Yunanca yazıldığını kaydeder.²⁵ Meriç, başka bir yerde "...*Hıristiyan Biblenin* en az

18 - Ömer Faruk Harman, "Ahd-i Atik", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 1988), 1/494.

19 - Yahudilik tarihinde kutsal metinler için kullanılan diğer tabirler için bkz. Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 15-18.

20 - Harman, "Ahd-i Atik", 1/494.

21 - Harman, "Ahd-i Atik", 1/494-501. Hıristiyanlık bir başka dinin kutsal kitabına kendi kitapları içinde yer veren tek örnektir. Bkz. Mehmet Aydın, "Hıristiyanlık, III. Kutsal Metinler ve Dini Literatür", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 17/340. Bu durum farklı nedenlere dayandırılmıştır. Bkz. Kuzgun, Dört İncil -Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri-, 21-22.

22 - Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 15.

23 - Ömer Faruk Harman, "Kitâb-ı Mukaddes", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, ts.), 26/75; Şaban Kuzgun, *Dört İncil -Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri-* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2008), 13-14; Harman, "Ahd-i Atik", 1/494.

24 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 179.

25 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 117-118.

dörtte üçü, ilk Hıristiyanlardan beri Eski Ahid diye tanınan Yahudilerin kutsal yazılarıdır. Eski Ahid'de Rab ile onun sevgili kavmi İsrail'in münasebetleri anlatılır. Yeni Ahid'in konusu ise Hz. İsa ile havarileridir."²⁶ şeklinde *Hıristiyan Bible* ifadesini kullanmıştır.²⁷

Konuya devam eden Meriç, Bible'ın (Kitab-ı Mukaddes) oluşumunun asırlarca sürdüğünü; İbranice, Aramice, Yunanca olmak üzere üç dilde kaleme alındığını; yazarları arasında çobanların da hükümdarların da olduğunu, metinlerin lirik neşidelerden (mezmurlar), gündelik yaşamı yansıtan düz yazılardan (Krallar Kitabı) oluştuğunu, Bible'ın göze çarpan ilk özelliğinin, içindeki kitapların çeşitliliği olduğunu belirtir ve şunları kaydeder: "Ama bu çeşitliliğin altında gizli bir birlik de var. Kitapların konusu ve biçimi bakımından: tenevvü, bütünün anlamı ve işaret ettiği amaç söz konusu olunca: Vahdet. Önce edebî bir eser Bible, sonra da milyonların inançlarını abideleştiren bir belge."²⁸

Cemil Meriç, Bible'ı tanıtmak için üç ciltlik Fransızca bir eserin İbrani Edebiyatı'na yer veren birinci cildinden²⁹ istifade ettiğini, bu eserde Antik İbranî edebiyatının izlerinin geniş ölçüde Kitabı Mukaddes'te korunduğunun kaydedildiğini belirtir. Meriç, önce genel bir tanıtım mahiyetinde konuya giriş yapmakta sonra başlıklar altında bilgiler vermektedir.

Meriç, Türkçede "Kitab-ı Mukaddes" ve batı dillerinde "Bible" olarak tabir edilen dini metinlerin Türkçeye yanlış bir şekilde İncil olarak tercüme edildiğini belirtmektedir: "Mütercimlerimiz büyük bir şaşkınlık içindedirler. Çok kere *Bible*'i İncil diye çeviriyorlar. Oysa Yahudilerin mukaddes yazılarını biraraya toplayan Bible'de, Hıristiyanların kutsal kitabı olan İncil'lerle Havarilerin İşleri ve Resullerin mektupları çok küçük bir hacim tutar. Eserin bütününe sonradan eklenmişlerdir. İncil, iyi haber anlamına gelen Yunanca Evanjelüs'den alınmıştır. Cermen dillerinde karşılığı Gospel'dır...*Demek ki Kitab-ı Mukaddes diye çevrilen Bible asırlar boyunca derlenmiş bir İbranî edebiyatı antolojisidir. Bu antolojiye Hıristiyanlar da kutsal saydıkları yazıları eklemişlerdir. Bible'in kucakladığı kitaplar bütün olarak ikiye ayrılır: (1) Eski Ahid, (2) Yeni Ahid.....* Kısaca Hıristiyan Bible'nin en az dörtte üçü ilk Hıristiyanlardan beri Eski Ahid diye tanınan Yahudilerin kutsal yazılarıdır. Eski Ahid'de Rab ile onun sevgili kavmi İsrail'in münasebetleri anlatılır. Yeni Ahid'in konusu ise Hz. İsa ile havarileridir."³⁰

Cemil Meriç'in belirttiği "*Bible*'ın Türkçeye İncil şeklinde çevrilmesi" günümüzde de devam etmektedir. Karen Armstrong'un *The Bible* isimli eseri İncil olarak Türkçeye çevrilmiştir. Oysa kitap Eski ve Yeni Ahit'ten bölümler içermektedir. Eski Ahit'e ait yerler açıklanırken "Tevrat"³¹ ifadesi kullanılmış, Yeni Ahit ile ilgili bölüme "İncil-i Şerif"³² başlığı verilmiştir. Aynı kitapta "Anahtar Terimler Sözlüğü" bölümünde "Gospel"ın karşılığı olarak "İncil-i Şerif" tabiri kullanılmıştır.³³ Aynı şekilde Maurice Olender'in *Cennetin Dilleri* adlı kitabında da Eski Ahit ile ilgili bazı yerler İncil şeklinde Türkçeye çevrilmiştir: "...Simon, Babalar'ın bu peşin yargıları yalnızca Yetmişler'in versiyonundan başka gerçek bir İncil tanımlamalarından ileri gelir..." metninde Eski Ahit'in Yetmişiki kişi tarafından çevirildiği için "Septuagint-Yetmişler" ismi verilmiş tercümesinden söz edilmekte fakat çeviride İncil sözcüğünün kullanılmış olduğu görülmektedir.³⁴

26 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 126-127.

27 - Bkz. Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 127, 128.

28 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 123; Benzer görüşler için bkz. Baruch J. Schwarz, "Bible", *The Oxford Dictionary Of The Jewish Religion*, ed. R. J. Zwi Werblowsky - Geoffrey Wigoder (New York: Oxford University Press, 1997), 124. "Unity In Diversity" bölümü.

29 - André Dupont-Sommer, "La Litterature Hebraïque", *Encyclopedia de la Pléiade, Littératures Anciennes, Orientales et Orales*, Paris 1955.

30 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 126-127; "Dört İncil, Resullerin İşleri, Mektuplar ve Vahiy'den oluşan Yeni Ahit ise kutsal kitaba Hıristiyanlarca yapılan bir ilavedir ve dolayısıyla Yahudiler bunu kabul etmezler." Bkz. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), 32.

31 - Karen Armstrong, *İncil*, çev. Iğın Yıldız (İstanbul: Versus Kitap, 2008), 9-33.

32 - Armstrong, *İncil*, 61-88.

33 - Armstrong, *İncil*, 255.

34 - Maurice Olender, *Cennetin Dilleri*, çev. Nevzat Yılmaz (Ankara: Dost Kitabevi, 1998), 39.

Aslı Ârâmice kabul edilen Daniel Kitabı gibi istisnalar olmakla birlikte birçok araştırmacı, Yahudi kutsal yazılarının aslının İbranice olduğunu iddia etmektedir.³⁵ Yahudi kutsal metinleri tarihin çeşitli dönemlerinde İbranice'den, Yunancaya, Latinceye, Süryaniceye çevirilmiştir.³⁶ Tanah çevirileri metnin tarihsel süreçte mâruz kaldığı değişiklikleri göstermesi açısından önemlidir.

Meriç kitabında Yahudi kutsal metinlerinin diğer dillere yapılmış çevirilerine de değinmektedir. Tanah çevirilerinin en eskisi Meriç'in yazısında "Septant" şeklinde yazdığı *Septuagint*'tir. *Septuagint*, Tanah'ın Yunanca çevirisi olmasına rağmen günümüze ulaşmış Tanah nüshalarının en eskisi olarak kabul edilmektedir. Hatta, Septuagint metni, günümüze ulaşmış *masoratik* (geleneksel)³⁷ İbranice nüshadan daha eskidir. Septuagint çevirisi, Yunan kültürünün hâkim olduğu Helenistik çağda, Yahudiler arasında bazı yerlerde Yunan dilinin İbranice'nin yerini aldığı bir dönemde yapılmıştır. Kral II. Ptolemy (MÖ. 285-246) döneminde Yunanca konuşan Yahudiler için Tanah, Yunancaya çevirilmiş ve "yetmişiki" kişi tarafından tercüme edildiği için "yetmiş" anlamında, "Septuagint" (Latince Septuaginta) şeklinde isimlendirilmiştir.³⁸ İlk safhada sadece Tevrat (Tora) bölümü tercüme edilmiş, diğer bölümlerin tercümesi daha sonra (MÖ. 180) tamamlanmıştır.³⁹

Hıristiyanlık inancı ortaya çıktığı dönemde Hıristiyanlar, İbranice metin yerine Yunanca Septuagint'i benimsediler. Yahudiler, Tanah'ın Yunan diline çevirildiği dönemi uğursuz telakki etmelerine rağmen⁴⁰ Hıristiyanlar Septuagint'e önem vermiş hatta çevirinin ilâhî ilham ile yapıldığını kabul etmişlerdir.⁴¹ Hieronymus/

35 - Shailer Mathews (ed.), *A Dictionary Of Religion And Ethics* (New York: The Macmillan Company, 1921), 49.; James Hastings (ed.), *Dictionary Of The Bible* (New York: Charles Scribner's Sons, 1909), 97; el-A'zami, Yahudiler arasında kullanılan sürgün öncesi dilin İbranice olarak bilinmeyen bir Kenan şivesi olduğunu, Eski Ahit'in asıl dilinin İbranice olmadığını iddia etmektedir. Bkz. Muhammed Mustafa el-Azami, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi -Eski ve Yeni Ahit İle Karşılaştırmalı Bir Araştırma-*, çev. Ömer Türker - Fatih Serenli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 291-293.

36 - Tanah'ın (Eski Ahit) çevirileri için bkz. Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 34-39; Harman, *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları*, 15-25; Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2012), 98-101; James Hastings (ed.), *Dictionary Of The Bible*, 97-98; Nahum M. Sarna, "Biblical Literature: Hebrew Scriptures", *Encyclopedia of Religion -second edition-* (Thomson Gale, 2005), 887-895; "Bible Translations", *The Oxford Dictionary Of The Jewish Religion*, ed. R. J. Zwi Werblowsky - Geoffrey Wigoder (New York: Oxford University Press, 1997), 128-129.

37 - Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 44-49.; Masoret/massoréte "gelenek" anlamına gelen "massorah"dan türemiştir. Sefer Tora denilen Tevrat'ın rulo halindeki el yazması nüshasının yazımıyla ilgili geleneği ifade etmektedir. Masoretler, Masorah'ın koruyucu yazıcıları, kutsal metinler üzerinde çalışan, kutsal metinle ilgili geleneğin koruyucularıdır. Masoretlerin faaliyetleri, M.S. 2. asırdan 10. asra kadar devam etmiş, M.S. 10. asırda İbranice metnin tesbiti çalışmaları tamamlanmış, bu şekilde elde edilen ve değişmez kabul edilen metne "Masoretik metin" adı verilmiştir. Her ne kadar, örnek alınan metnin oldukça titiz bir şekilde muhafazası ve istinsahı sağlanmış ise de, bu örnek metnin tesbiti, kitapların yazıldıkları dönemlerden asırlarca sonra yapılmıştır. Çünkü Masoretlerin benimsedikleri metin, orijinal olmayıp, M.S. 2. asırdan itibaren, değişikliklerden korudukları metindir. Çeşitli yazmaların sistemli bir mukayesesi ile yeni bir metin hazırlama yerine, hahamlar, bir yazmayı alıp, onu çoğaltmışlardır. Bkz. Harman, *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları*, 9-11; Gürkan, *Yahudilik*, 98-100; Ayrıca bkz. "Masorah", *The Oxford Dictionary Of The Jewish Religion*, ed. R. J. Zwi Werblowsky - Geoffrey Wigoder (New York: Oxford University Press, 1997), 445. İbranice metnin, birçok yazmalarda ve basılı nüshalarda Masoretik metin şeklinde sunulduğunu belirten Meriç, bu metnin, M.S. 6. ve 8. asırlar arasında kaleme alındığını metnin tespitinin M.S. 2. asırda gerçekleştiğini söyleyenler olduğunu belirtir. Meriç, metin sabitleştikten sonra titiz bir şekilde saklandığını ciddi bir değişikliğe maruz kalmadan günümüze ulaştığını ifade etmiştir. Fakat Masoretik ile el yazması metinler arasında geniş bir zaman fasılası olduğunu, İbranice metnin birçok sebepler yüzünden büyük tahriflere maruz kaldığının da bir "gerçek" olduğunu kaydetmiştir. Meriç, İbrani dilinin sesli harf içermemesine de değinmekte, metnin sessiz harflerle yazıldığını, bunun yanında ilk dönemlerde sözcüklerin ve cümlelerin ayrı yazılmadığını ifade etmiş, masoretik metnin bu eksiklikleri gidermek için oluşturulduğunu kaydetmiştir. Tanah'ın daha sonra harekelendirildiğini ileri dönemlerde sözkonusu hareketlerin de Vahiy sonucu olduğunun ileri sürüldüğünü fakat yapılan çalışmalar sonucunda hareketlerin orijinal metinden bin yıl sonra eklenmiş olduğunun tespit edildiğini belirtmiştir. Bkz. Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 157-158. Ayrıca bkz aynı eser, s.176.

38 - Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 37-39; James Hastings (ed.), *Dictionary Of The Bible*, 97.

39 - Gürkan, *Yahudilik*, 99-100.

40 - Erken dönem Hıristiyan kilisesinin Septuagint'i benimsemiş olmasının miladi I. asırdan sonra Yahudi otoriteleri tarafından Septuagint'in kullanımına son verilmesinin gerekçesi olabileceği belirtilmiştir. Bkz. Gürkan, *Yahudilik*, 100.

41 - Harman, "Ahd-i Atik", 1/494-501; Bu tercihte sessiz harflerden oluşan İbranice metnin, istenilen şekilde okunmaya müsait olması ve Hıristiyanlara göre "Yahudilerin, İsa'nın mesihliğine delalet eden cümleleri değiştirdikleri inancı" etkili olmuştur. Benzer nedenlerle sadece Septuagint metni, Latin, Kıpti, Ermeni ve Habeş vb dillere çevirilmiştir. Bkz. Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 184-185.

Jerome (ö.420), Vulgat (yaygın) adlı çeviriyi Tanah'ın İbranice metninden yapana kadar Tanah'ın Latince çevirileri de Septuagint'ten yapılmıştı. Hieronymus, çeviriyi yaparken Septuagint'te bulunan fakat Yahudilerce apokrif kabul edilen ve Tanah'ta bulunmayan bölümler konusunda tereddüt etmişti. Bu bölümleri, önce, eklememeyi düşünmüş sonra eklemeye karar vermiştir. Hieronymus, apokrif kabul edilen kitapların bir kısmını kendisi çevirmiş, diğerlerini ilk Latince halleriyle olduğu gibi Vulgat'a eklemiştir.⁴² Farklı konularda eleştirilmiş olmasına rağmen bu çeviri Trent Konsili'nde (1546-1563), güvenilir metin olarak kabul edilmiş, 1592'de yayınlanan yeni Vulgat nüshasının, bütün kiliselerde kullanılacak biricik metin olmasına karar verilmiştir.⁴³ Hem Septuagint hem de Eski ve Yeni Ahit'i içeren Vulgat, Hıristiyanların kutsal metinleri arasında yer almaktadır.⁴⁴

Meriç, Jerome'un (347-420) 382 yılında başladığı tercümenin diğer bilginlerce -din bilginleri- bitirildiğini belirtmiştir. Meriç, Vulgate'ın Batı dünyasındaki etkisini Reform'a kadar sürdürdüğünü, ilk Fransızca, Almanca ve İngilizce çevirilerin de kaynağı olduğunu ifade etmiş, Gutenberg'in matbaasında bastığı ilk kitabın "Vulgat" olduğunu kaydetmiştir. Vulgat'ın yeni bir İngilizce çevirisinin, "İbranice ve Yunanca metinlerin ışığında" Ronald Knox tarafından 1936-1950 yılları arasında gerçekleştirildiğini belirtmiştir.⁴⁵

Meriç, yazısında Kitab-ı Mukaddes'in ilk Türkçe çevirisine değinmektedir. Bu çeviri, sonradan ihtida eden Polonyalı Ali Ufki Bey (Albert Bobowski) tarafından yapılmıştır.⁴⁶ Ali Ufkî Bey, Osmanlı Sultanı IV. Mehmed (1648-1687) zamanında Dîvân-ı Hümâyün baştercümanıydı. Çeviri 1666'da yapılmış ve 1827'de neşredilmiştir.⁴⁷ Meriç, çeviriye "Tevrat, Zebur, İncil" şeklinde ikinci bir başlık eklendiğini belirtmiştir. Meriç'e göre Kur'an'da sözkonusu eserlerin ismi geçmiş olmasına rağmen çeviriye verilmiş başlık eserin muhtevasını "sahih olarak" belirtmemektedir. Meriç, bu durumun İslamiyet'e bir nevi taviz vermekten kaynaklı olabileceğini, "Kitab-ı Mukaddes" ifadesinin İslamî bir ifade olmadığını belirtmektedir. Kitabın içeriğinin tümü bazı Hıristiyan kiliseleri için kutsaldır. İslam'a göre sözkonusu kitapların tamamı Kur'an'dan sonra "itibarlarını kaybetmiş ve tarihî birer vesika haline gelmiş risaleler mecmuası"dır.⁴⁸

Meriç, yazısında Kitab-ı Mukaddes çevirilerinin etkisinden de bahsetmektedir. Ona göre eğer Tanah, İbranice kalsaydı, yani "İbrani kavminin özel kütüphanesi olarak kalsa" ve "kendi dillerine hapsedilmiş" olsaydı, Talmud gibi sadece Yahudiler için önem taşırdı. Meriç'e göre bu metinler kendi ifadesiyle "Septant" tercümesi sayesinde tanınmıştır. Hint, Çin, İran ve Mısır'a ait kutsal kitapların bu eser gibi tanınmamasını diğer dillere çevirilmemiş olmalarına dayandıran Meriç, Septuagint çevirisi ile birlikte Yahudi metinlerinin bilinir hale geldiğini ve Helenizm'in unsurlarından biri olduğunu ifade etmiştir. Ona göre geleceği ve yayılma gücü olmayan bu eser Batlamyus'un yaptırdığı çeviri⁴⁹ ile Grek dünyasında tanınmış ve İsa'nın yolunu açmış, Hıristiyanlık'ın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Meriç, Yahudi kutsal metinleri için geçerli olan durum İncil için de geçerli olduğunu ifade etmiştir. Ona göre İncil, Süryanice veya Aramice anlatılmış olsa idi, Filistin'in küçük bir bölgesinde anlatılan yöresel bir masal olarak kalır oradan hiçbir zaman çıkmaz ve bir çoban ateşi gibi sönüp giderdi. Yunanca olduğu içindir ki bu hikâye alevlenmeğe elverişli bir ortam buldu. Biblos âyinlerine, Eflatun'un düşüncelerine karışarak insanlığın manevi hayatına girdi.⁵⁰

42 - Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 185-186.

43 - Harman, "Ahd-i Atik", 1/494-501.

44 - Harman, "Kitâb-ı Mukaddes", 26/75-76.

45 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 21.

46 - Turgut Kut, "Ali Ufkî Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2/456-457.

47 - Harman, "Ahd-i Atik", 1/494-501.; Bu çeviri, "Protestan Kitâb-ı Mukaddesi'ni esas aldığı için gerek ihtiva ettiği kitaplar gerekse onların sıralaması buna göredir ve Katolikler'in kabul ettiği deuterocanonique kitaplarla çeşitli ilâveler burada yer almaktadır". Bkz Harman, "Kitâb-ı Mukaddes", 26/75-76.

48 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 117-118.

49 - Cemil Meriç, Batlamyus çevirisinin nasıl yapıldığını aktarmaktadır. Bkz. Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 120; Ayrıca bkz. Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 38.

50 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 120-121; Ömer Faruk Harman, "İncil", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 22/271; Burada "Aramice anlatılmış olsa idi" ifadesinde, "anlatılmış" ifadesi yerine "kalmış" demek daha doğru olacaktı. Çünkü Hz. İsa'nın anadili Yunanca değildi, ilk yazılan İncil nüshalarının da Yunanca olmadığı belirtilmektedir. Bkz. Harman, "İncil", 22/270-276; Mehmet Sadık Gür, "Süryânice", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), 38/174-

Meriç, Kitab-ı Mukaddes'in Latince Vulgat çevirisinin etkisine de yer vermektedir. Meriç'e göre Roma İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı Roma şeklinde ikiye bölünmesinde Vulgat etkili olmuştur. Meriç, imparatorluğun ikiye bölünmesinde asıl sâikin nass değil siyaset olduğunu ifade etmiştir. Ona göre "burada da ideoloji, siyasetin maskesinden" ibarettir: "Yunan imparatoru, sâkit bir tahtın, parçalanmış ve çöken bir iktidarın imtiyazını kabul edemezdi. Bir prestij meselesiydi bu. Yunan dünyası Latin dünyasından ayrılıyor; Afrikalı, İber veya Galyalı barbarlar üzerindeki ağabeylik hakkından vaz geçmek istemiyordu. Davâ teolojik olmaktan çok millî idi. Bir herezi'den çok jeolojik bir kopuş; bu kopuş hattını çizen, dillerin sınırları olmuştu."⁵¹

Meriç, benzer durumun, 16. yüzyılda da Avrupa'da görüldüğünü belirtir. Meriç'e göre reform, temelde Kitab-ı Mukaddes'in çevirilerine –Almanya'da Luther'in çevirisi ile İngiltere'de yapılan İngilizce çeviri-dayanır. Ona göre sözkonusu çeviriler, "Germen dünyası ile Anglo Sakson dünyanın bağımsızlık belgeleridir." Meriç, Roma imparatorluğunun sonundan bu güne Avrupa'nın manevi politikasının Kitab-ı Mukaddes çevirileri ile belirlendiğinin söylenebileceğini ifade eder. "Bir yanda Grek ve Ortodoks Doğu, diğer yanda Vulgat'i tanıyan Latin Batı, (bir yanda Luther'in Kitab-ı Mukaddesi ile Kuzey Avrupa, diğer yanda VIII. Henri'nin Kitab-ı Mukaddesi ile İngiltere ve ABD. Bütün batı tarihi aynı eserin tercüme tarihi ile özetlenebilir." Meriç, aynı durumun bugün de görüldüğünü ifade eder. Buna göre "Vulgat'ı kullanan Latin kavimleri ile Kitabı Mukaddes'i evlerinin bir eşyası, günlük bir gıda ve bir edebiyat eseri sayan öteki kavimler birbirinden ayrılır. Bu basit olay, bütün eğitim ve manevi iklim, kültür ve mizaç farklarını izah eder."⁵²

Meriç, 28 Nisan 1966 tarihinde verdiği bir sosyoloji dersinde yine tercümenin etkisine ve gücüne değinmiştir. Bu derste kilisenin duvarlarında ilk gediği Protestanlığın açtığını İncil-Tevrat tercümelerinin Katoliklik için çok zararlı olduğunu ifade etmiştir.⁵³

2. TANAH/ESKİ AHİT

Yahudilerin Tanah, Hıristiyanların Eski Ahit olarak isimlendirdiği kutsal metinler kendi içerisinde bölümlere, bölümler de kendi içinde kitaplara ayrılmaktadır. Bu kitabın tasnifi ve içeriği hususunda, Yahudilerle Katolikler arasında farklılıklar vardır. Yine bölümlere verilen isimler, kullanılan kaynaklara ve dile göre değişmektedir. Tanah'ı üç gruba ayıran Yahudilikte verilen isimler ve içindeki kitaplar şu şekildedir:

- » Tora⁵⁴: Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar, Tesniye
- » Neviim⁵⁵: Yeşu, Hâkimler, I. ve II. Samuel, I. ve II. Krallar, İşaya, Yeremya, Hezekiel ve On İki Peygamber: Hoşea, Yoel, Amos, Ovadya, Yunus, Mika, Nahum, Havakuk, Tsefanya, Hagay, Zekarya, Malaki.
- » Ketuvim⁵⁶: Mezmurlar, Meseller, Eyüp, Neşideler Neşidesi, Rut, Mersiyeler, Vaiz, Ester, Daniel, Ezra-Nehemya, I. ve II. Tarihler."

Kutsal kitabı Yahudilerden farklı şekilde sınıflandıran Katolikler, 12.asırdan itibaren Eski Ahit için şu tasnifi kullanmaktadırlar:

- » Tarihi Kitaplar: Tora/Pentakök'ün tamamı, Yeşu, Hâkimler, Rut, I. ve II. Samuel, I. ve II. Krallar, I.

175; Ali Muzaffer Dinçol, "Ârâmîce", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), 3/267-268.

51 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 21. Hérésie: Sapkınlık.

52 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 122-123 sayfa 123'te kaynak vermiş.

53 - Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* (İstanbul: İletişim, 2016), 79-81.

54 - "Tevrat, Pentakök, Yasa, Kanun" şeklinde de isimlendirilmektedir. Tevrat, kelime olarak "öğreti, hüküm yasa/şeriat" gibi manalar taşır, bu anlamlarıyla daha çok isminin verildiği bölümde -Tevrat- kullanılır. "Tevrat" terimi, geniş anlamıyla, Musa peygambere Sina'da Tanrı tarafından verildiği kabul edilen tüm yazılı ve sözlü öğretileri (Tevrat ve Talmud), yazılı Yahudi kutsal kitap literatürünün tamamını (Tanah) ve her bir dönemin ihtiyaçları doğrultusunda gelişerek bugüne kadar gelen tüm Yahudi öğretilerini/hukukunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Bkz Gürkan, *Yahudilik*, 91-92.

55 - "Peygamberler" şeklinde de isimlendirilir.

56 - "Kutsal Yazılar, Hacıyografiya/Hacıyografi" şeklinde de isimlendirilir.

ve II. Tarihler, Ezra, Nehemya, Ester, Tobit, Judith, I. ve II. Makkabiler.

- » Ta'limî kitaplar: Eyüp, Mezmurlar, Meseller, Vaiz, Neşideler Neşidesi, Hikmet, Siracide.
- » Peygamberler: İşıya, Yeremya, Mersiyeler (Trent Konsili, bu kitabı Yeremya'ya dâhil etmiştir), Hezekiel, Daniel, 12 küçük peygamber.⁵⁷

2.1. CEMİL MERİÇ'E GÖRE TANAH/ESKİ AHİT

Yazısına, “Eski Ahit” başlığı vermiş olmasına rağmen Meriç, konuya “Yahudiler, Mukaddes kitaplarını üç bölüme ayırırlar: 1- Pentakök, 2- Nebiler, 3- Yazılar veya Hacıyografya” şeklinde başlayarak hangi dini anlayışa göre aktardığı konusuna işaret etmekte üç bölümün içeriklerini kısa cümlelerle açıklamaktadır.⁵⁸ Meriç, Eski Ahit metinlerinin karışık ve oldukça farklı bir vesikalar koleksiyonu olduğunu, üç bölümün her birinin içinde bağımsız kitapların olduğunu belirtmiş, kitapların çoğunun şurdan burdan toplandığını, içlerinde çok farklı dönemlerde yazılmış parçaların olduğunu kaydetmiştir.⁵⁹

Meriç, Yahudi Bible'nin da ilk karşılaşılan konunun dünya tarihi ve başlangıçtan Babil sürgününe kadar İsrail kavminin tarihini olduğunu, bu bilgileri veren kitapların beşinin -Tekvin, Çıkış, Leviler, Sayılar, Tesniye- Pentakök'te, dördünün Nebiler'de (Eski Nebiler)- Yeşu, Hâkimler, I. ve II. Samuel, I. Ve II. Krallar- yer aldığını ifade eder. Bununla beraber tarihi bilgiler arasına bir kaç şiirin eklendiğini, en güzelinin “Deboranın Neşidesi” olduğunu, bunun Hâkimler Kitabı bahis V'te yer aldığını, Neşide'nin Yahudilerin zaferi ile sona eren bir savaşı anlattığını belirtir.⁶⁰ Bundan sonra yukarıda bahsedilen bölümlerde anlatılan olayları vermekte, Eski Ahit üzerine yapılan çalışmalar sonucu tespit edilen dört kaynağa “Yahvist, Elohist, Din Adamları ve Döteronom” işaret etmektedir. Aynı yerde dört kaynağın her birinin özellikleri, yazıldıkları dönem ve tarihi hakkında bilgi vermektedir. Kaynakların içeriklerine ve aralarındaki farka yer veren Meriç, farklılıkları, yazar farklılığına, coğrafyaya ve ülkelere, yazan kişilerin kimliğine dayandırmakta, M.Ö. 9. asra doğru Güney krallığında yazılan Yahveci kaynağın, M.Ö. 8. Asra doğru Kuzey krallığında⁶¹ yazılan Elohacı kaynaktan daha eski olduğunu belirtir. Kitab-ı Mukaddes'in bu bölümlerinin hemen hemen aynı dönemlerde yazılmış İlyada ve Odyssea'ya benzetilebileğini kaydeden⁶² Meriç, din adamları kaynağının sürgün döneminde yazılmağa başladığını, aşağı yukarı iki asır yani M.Ö. 4. asrın ortalarına kadar, devam ettiğini, Tesniye (Deuteronomie)'nin, Din Adamları Tarihi'nden çok daha önce olduğunu bu kitabın da Hz. Musa'ya ait olduğunun söylendiğini ifade eder.⁶³

Yeri gelmişken iki baskı arasındaki bir farklılığı ifade etmek gerekmektedir. Işık Doğudan Gelir'in eski baskısında yukarıdaki bölüm şu paragrafla bitmektedir:

“Tora, Musa'ya atfedilir. Fakat bugün hiçbir ilim adamı böyle bir iddiaya katılmamaktadır.”⁶⁴

Yeni baskısında yukarıdaki paragraf görülmemekte, bölüm şu paragraf ile bitmektedir:

57 - Harman, *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları*, 4-5. Kitapların isimleri ve içerikleri için ayrıca bkz. Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 18-27; Gürkan, *Yahudilik*, 92-95; Harman, *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları*, 42-171.

58 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 128.

59 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 124-125. Ayrıca bkz. 161-163.

60 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 128-129.

61 - Kral Süleyman'dan sonra İsrailoğulları ikiye ayrılmış, biri kuzeyde İsrail, diğeri güneyde Yahuda olmak üzere Yahudiler arasında iki devlet ortaya çıkmıştır. (I. Krallar, 11.bab; II.Tarihler, 10.bab). Kuzeydeki İsrail Krallığına M.Ö. 722'de Asurlular son verdi. Bkz. Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 108-110; Güneydeki Yahuda Krallığı M.Ö. 586 yılında Buhtunnasir (Nebukadnetsar) tarafından yıkılmıştır. Bkz. Gürkan, *Yahudilik*, 32.

62 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 128-129.

63 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 129-131.

64 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir (Ex Oriente Lux)*, 97.

“Döteronom’un yazıldığı tarih yaklaşık 622 olarak kabul edilirse de bazılarına göre biraz daha sonraki bir tarihe isabet eden Sürgün Devri’nde kaleme alınmıştır. Yazarı konusunda da bir mutabakat sağlanamamıştır. Tek bir yazara değil, bir yazarlar grubuna ait olduğu kabul edilmektedir.”⁶⁵

Meriç, daha sonra Hakimler ve Krallar Devri⁶⁶ bölümlerine geçmektedir. Yahudilerin savaşlarından, siyasi ve toplumsal yapılarından söz etmekte, Yahudilerin, tarihlerindeki yükseliş ve çöküşlerini Tanrı’yla yaptıkları ahitleşmenin sonucu olarak gördüklerini, bu ittifakla kendilerini Yahova’ya adadıklarını belirtmektedir. Yahudilerin o dönemde sosyal ve siyasi müesseselerinin dine bağlı olduğunu, siyasi ve dini fonksiyonların birbirinden ayrılmadığını, tek otorite kaynağının Tanrı’nın iradesi, savaşların da biricik saikinin din olduğunu kaydetmektedir. Meriç’e göre Yahudiler tarihte hiçbir zaman kendilerine ait bir devlet kurmak istemediler. Amaçları, güçlü komşularına karşı ele geçirdikleri yerleri korumaktır.⁶⁷

Meriç, Yahudilerin yaşadıkları en zor ve tehlikeli dönemlerde bütün yetkinin “hâkimler”de olduğunu belirtmektedir. Buna göre hâkimler, askeri konularda da yetkilerini kullanıyorlardı fakat yetkileri sınırlı ve geçici idi. Yetkiler ya Tanrı’nın yardımı yahut bir seçim sonucuydu. Hâkimlerin ilki ve en bilineni, Yahudi tarihinde önemli bir yeri olan Yeşu, M.Ö. 13. asrın ikinci yarısında Kenan diyarının tamamını fethetti. Meriç, bu dönem için tek kaynağın “Hâkimler Kitabı” olduğunu, bu kitabın da hangi dönemde yazıldığını anlamanın güç olduğunu ifade etmektedir. Meriç, bu kitabın daha eski kaynaklardan gelmiş rivayetleri yansıttığını, bunların M.Ö. 8. yüzyılda veya daha sonra birbiriyle kaynaştırıldıkları ihtimaline yer vermektedir.⁶⁸

Meriç’e göre Yahudiler ülkelerini birleştirmek, hükümeti merkezileştirmek diğer ülkelerden gelen basılara karşı koymak için monarşiyi seçmişlerdir. Mısır, Mezopotamya vb komşu ülkelerin zayıf bir anını yakalayan yahudi monarşisi bu durumdan çok iyi faydalanmıştır. Meriç, Yahudilerin geçmişte aşiretler ve boylar halinde yaşadıklarını her yerin ayrı bir hususiyeti olduğunu, kralın Tanrı tarafından seçildiğine inanıldığını bu nedenle benzersiz bir nüfuzunun olduğunu ifade etmektedir.⁶⁹ Meriç, daha sonra kral ile halk arasında çıkan ihtilafları gidermede Nebiler’in rolüne yer vermekte: İsrail’i saf tektanrıcılık geleneğine döndürme, ihtilafları halletme, bireysel ve toplumsal yaşamla ilgili hakları ve adaleti, bunlarla ilgili temel kanunları tebliğ etme görevini üstlendiklerini, kralların keyfi uygulamalarını eleştirdiklerini kaydetmektedir.⁷⁰ Meriç, Yahudi tarihini de içeren yazıları verdikten sonra Tanah’ın bölümlerine geçmektedir.

2.1.1. PENTAKÖK VE PENTAKÖK ELEŞTİRİLERİ

Eski Ahit/Tanah’ın ilk bölümü Tevrat/Tora’ya beş kitaptan oluştuğu için İbranîce “beş kitap” anlamındaki *hamişa humaşim*’in karşılığı olarak Yunanca Pentakök/*pentateuch*⁷¹ de denir. Bu tabiri ilk defa, M.S. 3. yüzyılda Origen kullanmış, daha sonra Batı dillerinde Tevrat bölümü için özel isim olmuştur.⁷²

“Pentakök”ün yanında “Tora” ve “Musa’nın Kanunu” ifadelerini de kullanan Meriç, Yunanca, *Pentechos biblos*’un “5 ciltlik kitap” anlamına geldiğini, Eski Ahit’in “Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar, Tesniye” kitaplarını içerdiğini Tora olarak isimlendirilen beş ciltlik kitapların, “hikâye” ve “hukuk derlemeleri”nden oluştuğunu, hikâyelerin dünyanın yaratılışı ile başladığını Kenan diyarına girmeden önce Musa’nın vefatıyla bittiğini belirtmektedir. Tora’da insanoğlunun başlangıcı, Patriyarkların/ataların yaşayışı, İsrailoğulları’nın Mısır’dan çıkışı ve ve Kenan diyarına varmalarını, İsrailoğullarının kurumları ve Sina’da verilen

65 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 129-131.

66 - Eski baskıda başlık şu şekilde: “İbrani Dini Background Hakimler, Kırallar Devri” bkz. Cemil Meriç, *Işık Doğudan Gelir (Ex Oriente Lux)*, Pınar Yayınları, İstanbul 1984, s.97.

67 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 131.

68 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 132.

69 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 133.; Meriç, burada “Kitab-ı Mukaddes’de Politika” yazısını referans göstermektedir. Bkz. Cemil Meriç, *Umrandan Uygurlığa* (İstanbul: İletişim, 1998), 209-227.

70 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 132-135.

71 - Richard Elliott Friedman, *Kitabı Mukaddes’i Kim Yazdı?*, çev. Muhammet Tarakçı (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2005), 22; Zafer Duygu - Kutlu Akalın (ed.), *Kristolojiye Giriş Miazizit, Dyofizit ve Khalkedoncu Anlayışlar* (İstanbul: Divan Kitap, ts.), 48.

72 - Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 27-28. Yunanca Nomos tabiri ise, “tora” karşılığı olup, “yasa” demektir. Aynı yer.

kanunların⁷³ bulunduğunu belirttikten sonra “Pentakök eleştirilerininin Gelişmesi” adı altında Pentakök eleştirilerine geçmektedir.

2.1.1.1. PENTAKÖK ELEŞTİRİLERİ

İlk dönemlerden itibaren Yahudiler ve Hıristiyanlar Tanah/Eski Ahit’in vahiy ve ilham eseri olduğuna inanmışlardır.⁷⁴ Ortodoks Yahudiler, ilk bölüm Pentakök’ü Tanrı’nın sözü, dolayısıyla vahyin en yüksek biçimi kabul etmiş, ikinci bölüm Neviim’i, Tanrı’nın ikinci tür vahyi olarak kabul etmiştir. Buna göre bu bölüm doğrudan vahiyyle değil rüya veya müşahade kanalıyla çeşitli peygamberlere vahyedilmiştir. Üçüncü dereceden vahiy türü olarak kabul edilen Ketuvim bölümü ise ilahi ilhama dayandırılmıştır.⁷⁵ Fakat Rönesans ve reformdan sonra Kitab-ı Mukaddes hakkında bilimsel çalışmalar⁷⁶ Eski ve Yeni Ahit üzerine metin tetkiki çalışmaları başlamıştır.⁷⁷ Eski Ahit hakkındaki çalışmalar neticesinde Eski Ahit’i oluşturan kitapların, nisbet edildikleri şahıslar tarafından kaleme alınmadığı, sonraki dönemlerde farklı kişilerin çeşitli düzeltme ve ilâveler yaptığı, kitapların istinsahı sırasında bilerek veya bilmeyerek birçok değişiklik yapıldığı ortaya çıkarılmıştır.⁷⁸

Meriç, Rönesanstan itibaren din adamlarının itirazlarına rağmen filologlar ve tarihçilerin antik Yunan ve Latin belgelerini incelemekte kullandıkları yöntemleri, Bible’de uyguladıklarını belirtir. Bible incelemeleri tarihinin Fransa’da 17. asırda, ilahiyatçı Bossuet ile tenkitçi Richard Simon arasındaki tartışmayla meşhur olduğunu⁷⁹, bu bilimin 18. yüzyılda ise “Aydınlıklar Felsefesi” ile kaynaştığını, Kitab-ı Mukaddes tenkidinin, insafsız, cesur ve sabırlı bir mücadele sayesinde kendini kabul ettirebildiğini ifade etmiştir. Bununla beraber “bugün bile liberal yorumla, tutucu yorum çatışmaktadır ve uzun zaman da çatışacaktır”⁸⁰ ifadesini kullanmaktadır.

Meriç, 18. yüzyıldan itibaren tarih ve filoloji çalışmalarının ilerlemesinin Kitab-ı Mukaddes ilmini geliştirdiğini kaydetmiştir. Bible’ın, bütün Doğu edebiyatları hakkında biricik kaynak olduğunu, son iki asırda Fenike, Asur ve Babil, Sümer ve Hitit yazıtları çözüldüncel, bu metinlerle Bible metinleri arasında yakınlıkların tespit edildiğini belirtmiştir. Buna göre metin, bilimsel bir şekilde incelenince, yeni bilgilerle beraber daha iyi bilinmekte, bakış açısı genişleyince Kitab-ı Mukaddes, kadim medeniyetler içindeki yerine yerleştirilmektedir. Meriç, Bible’ın bir zamanlar dünyanın en eski edebiyat mahsulü olduğunun zannedildiğini bugün ise en kadim yerlerinin dahi Mezopotamya ve Mısır’daki edebiyat eserlerinden aşağı yukarı ikibin yıl daha yeni olduğunu belirtmektedir. Hem edebi özelliklerinin hem barındırdığı inanç sisteminin “yabancı etkilere neler borçlu olduğunu, nelerin yeni ve orijinal sayılabileceğini tespit edecek durumdayız” demekte-

73 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 135-136.

74 - Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuzgun, *Dört İncil -Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri-*, 56-77.

75 - Gürkan, *Yahudilik*, 94-95.

76 - Kutsal Kitap Kritiği çalışmaları için bkz. Muhammed Ali Bağır, *Kutsal Kitap Eleştirisi (Doğuşu, Gelişimi ve Metotları)* (Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2009), 7-23; Kuzgun, *Dört İncil -Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri-*, 40-77; Baki Adam, “Tevrat”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), 41/43.

77 - Bu çalışmaların kutsal kitapların metin analizine bağlı olarak nasıl araştırılabileceği konusuna katkıda bulunduğu belirtilmiştir. Kürşat Demirci, *Dinler Tarihinin Meseleleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 13-14; “Biblical Criticism, Kutsal Kitap Eleştirisi/Tenkitçiliği olarak bilinmektedir. Bu isimlendirmede Yahudi kutsal kitaplarının yanında Yeni Ahit de dâhil edilmektedir.” Bkz. Yasin Meral, “Spinoza’nın Teolojik-Politik İncelenmesi’nde Tanah Eleştirisi”, *Mukaddime: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/1 (2015), 19-45.

78 - Harman, “Ahd-i Atik”, 1/501; Meriç, Ek 4’te tanıttığı Kitab-ı Mukaddes Kur’an ve Bilim kitabından şunları aktarmaktadır: “Kitab-ı Mukaddes, yazıya geçmeden önce kulaktan kulağa dolaşan halk rivayetlerinden ibarettir. İsrail’de de nesirden önce nazım vardı. Hayatın büyük olayları, acılar, sevinçler birer teganni konusuydu. Mesela Deborah’ın Neşidesi.. Rivayetler, zamanla masal kılıfına bürünür. Sonra râviler, bu masallar arasında bir mantık bağı kurmağa çalışırlar. Yazı, İ.Ö. 13. asırda kullanılmaya başlar. Toplanan çeşitli malzeme az çok kaynaştırılır. Tarihle masal, vahiy’le hayâl, insan uydurmasıyla Tanrı kelâmı iç içedir.” Bkz. Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 176-178.

79 - Meriç, burada Maxime “Rodinson’un Batıyı Büyüleyen İslam” adlı eserinin Richard Simon ve Dogmalardan Sıyrılış” adlı bölümüne vurgu yapmaktadır. Bkz. Maxime Rodinson, *Batıyı Büyüleyen İslam*, çev. Cemil Meriç (İstanbul: Pınar Yayınları, 1983), 167-175.; Konu hakkında ayrıca Paul Hazard’ın “Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme” kitabında Bousset’e ayırdığı “Bousset ve Kavgaları” bölümüne bakılabilir. Bkz. Paul Hazard, *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, çev. Erol Güngör (İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1973), 236-257.

80 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 123-125.

dir.⁸¹ Meriç, Kitab-ı Mukaddes eleştirisi çalışmalarından önce Yahudi ve Hıristiyan geleneğin, birkaç istisna dışında, Pentakök'ün Musa'ya ait olduğunu, onun eseri olarak kabul ettiğini, fakat bu çalışmaların metne olan inancı değiştirdiğini belirtmektedir.⁸²

Kitab-ı Mukaddes tenkidi çalışmaları bir bilim halini almadan önce ilk kez Thomas Hobbes (1588-1679)⁸³, Musa'nın kesin olarak Pentakök'ün büyük bir bölümünü yazmadığı sonucuna ulaştı. Aynı dönemde doğayı inceleme sırasında kullanılan metotların kutsal kitap tetkiklerinde de kullanılması fikrinde olan⁸⁴ ve İbn Hazm'ın çalışmalarından haberdar olduğu belirtilen⁸⁵ Spinoza (1632-1677), Tevrat'taki sorunlu bölümlerin bir kaç örnekten ibaret olmadığını gösteren bir eser yayımladı. Spinoza'yı eleştirmek ve Katolikliği savunmak amacıyla Richard Simon, bir kitap yazdı. Ona göre Pentatök'ün özü (Yasalar) Musa'ya aitti, ancak bunlara bazı eklemeler yapılmıştı. Simon, bu eklemelerin, eski metinleri bir araya getirip düzenleyen ve ayrıntılandırarak açıklayan kâtiplerin marifeti olduğunu, bu kâtiplerin ilahi ruh tarafından yönlendirilen peygamberler olduklarını belirtti. "Ona göre Musa ile konuşan Tanrı aynı zamanda Musaya ait metni her çağda yeniden kaleme alan İbrani kâtipleri ve vakanüvisleriyle de konuşmuştu." Simon, kitabını Kitab-ı Mukaddes metnine yapılan saldırılara karşı bir savunma için yazmış olmasına rağmen Katolikler ve Protestanlar tarafından eleştirilmekten kurtulamadı.⁸⁶ Kitabı toplandı ve yasaklandı.⁸⁷ Fakat Simon ve onun 1678'de çıkan *Histoire critique du Vieux Testament* adlı eseriyle, tenkitçilik artık kendi yolunu buldu.⁸⁸ Rodinson, Simon için şu ifadeyi kullanır: "O da çağdaşı Spinoza gibi, korkunç bir makinayı harekete geçirir."⁸⁹

Asıl mesleği Tıp doktoru olan Yahudi asıllı Jean Astruc (1684-1766), ailesinin Protestan olması sebebiyle Protestan anlayışı içinde büyümüş daha sonra Katolikliği geçmiştir.⁹⁰ Astruc, Simon'un başlattığı çalışmaları daha ileriye götürdü. Astruc, Musa'nın, Tekvin kitabını iki kaynaktan derlediğini, birinde Tanrı'nın adının Yahve, diğerinde Elohim olarak yazıldığını ileri sürdü. O da Simon gibi Musa'nın yazarlığı konusuna karışmadı fakat kaynak eserlerin kıstası olarak Rabbin isimlerini zikrediş Pentatök'ün edebî eleştirilerini hızlandırır ve 19. asır bilginlerini bu konuya çeker.⁹¹ Astruc'a göre iki isim problemi Hz. Musa'dan sonraki dönemlerde yapılan kompozisyonlarda, farklı kaynaklardan istifade neticesinde ortaya çıkmıştır.⁹²

Astruc'ün bulguları ve yöntemini geliştiren İngiliz Katolik Alexander Geddes (1737-1802), çalışmaları sonucunda Yeşu kitabını Pentakök'e ekleyerek kitapların sayısını altıya çıkardı ve önceden beş kitaptan oluşan Pentateuch (Pentatök) yerine Hexateuch (altı kitap) ismi kullanılmıştır.⁹³ Geddes, daha ileriye giderek Tevrat'ın "değişik dönemlere ait ve şüpheli bilgilerle dolu pekçok metinlerin Hz. Süleyman zamanında bir kitap haline getirilmesi ile oluşturulduğunu" söylemek sureti ile Doküman Teorisi'ni ortaya attı.⁹⁴

81 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 125-126.

82 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 136.

83 - Hobbes için bkz. Merve Yetim, *Kutsal Kitap Eleştirisi -Julius Wellhausen Örneğinde-* (Ankara: Eskiye Yayınları, 2019), 24-26.

84 - Spinoza'nın öne sürdüğü metotlar için bkz. Hazard, *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, 215-216; Meral, "Spinoza'nın Teolojik-Politik İncelenmesi'nde Tanah Eleştirisi", 23-32, 38-43.

85 - Yasin Meral, "Tevrat Tenkit Geleneğinin Öncüsü: İbn Hazm mı Spinoza mı?" 50/4 (2014), 69-82; R. David Freedman, "The Father of Modern Biblical Scholarship", *Journal of The Ancient Near Eastern Society (JANES)* 19/ (1989), 37.

86 - Friedman, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, 27-28; Hazard, *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, 224-225; "Beni, kutsal metinlerdeki mucizelere katiben inanmadığını söyleyen dinsiz Spinoza ile aynı dili kullanmakla itham etmeyin." demesine rağmen eleştirilerin hedefi olmaktan kurtulamadı. Bkz. Hazard, *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, 219.

87 - Hazard, *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, 230-231. Simon'a göre Kitab-ı Mukaddes, "Dikkatle incelenince, açıkça görülür ki Kutsal Kitabın metni tadilata uğramış, değişiklikler geçirmiştir; çözülmesi gereken kronolojik problemler ihtiva etmektedir; bazı yazmalarda bütün bir bölüm garip takdim-tehirlede doludur. Bunları yazdıkları devir içinde incelememiz, İbrani medeniyetini tanımaya ve anlamaya çalışmamız gerekir." Bkz. aynı eser, s.222-223.

88 - Hazard, *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, 218. Richard Simon hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. aynı kitap s.214-235.

89 - Rodinson, *Battı Büyüleyen İslam*, 169.

90 - Yetim, *Kutsal Kitap Eleştirisi -Julius Wellhausen Örneğinde-*, 30.

91 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 136.

92 - Kuzgun, *Dört İncil -Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri-*, 64-66.

93 - Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 189-190.

94 - Kuzgun, *Dört İncil -Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri-*, 67-68.

Pentatök metninin içeriği ile ilgili olarak metnin farklı yerlerden derlenmiş olduğunu gösteren belirtiler olduğunu ifade eden Meriç, Nuh Tufanı, İbrahim'in Hacer'i boşaması, Musa'nın mucizeleri vb aynı olayların farklı üsluplarla birkaç kez anlatıldığını, her tekrarın kullandığı sözcük ve üslupların farklı olduğunu kaydeder. Rab hakkında iki farklı kelimenin kullanılması farklılıklardan sadece biridir. J. G. Eichhorn,⁹⁵ buna istinaden Tekvin'de 3 farklı kaynak tespit etmiş, Ilgen,⁹⁶ Elohacı metnin iki rivayete dayandığını belirtmiştir.⁹⁷

J.S. Vater (1771-1826) ve Wette⁹⁸ da Pentatök'de tek metin olmadığını, çeşitli rivayetlerden kısımlar oluştuğu fikirini kabul etmekteydiler. Meriç, diğer araştırmacıların isimleri ve çalışmalarını da aktarır. Wette ile H. Ewald (1803-1875)'ın Tesniye'yi ayrı bir kaynak saydıklarını fakat kaynakların birliği nedeniyle "tamamlayıcı Nazariye"yi de benimsediklerini kaydeder. Buna göre elde ortak bir metin vardı; sonra gelenler bu metni çeşitli parçalarla zenginleştirmişlerdi. Bu ortak metnin adı: Elohacı idi.⁹⁹

H. Hupfeld'in (1796-1866) çalışmalarıyla kaynak sayısının dört olduğu tezi güçlendi.¹⁰⁰ Ilgen'in iki Elohacı belge teorisini geliştiren Hupfeld'e göre iki belgeden biri ilk Elohacı metindi ve eskiydi. Bunu Yahveci metin izledi. Daha sonra yazılan Elohacı metin ise en yeni kaynaktı. Konuya en büyük katkıyı Karl Heinrich Graf (1815-1869) yapmıştır. Bu zata göre ilk Elohacı metin elimizdeki metinlerin en yenisidir. Sürgün sonrasında kaleme alınmıştır. Kudüs ruhanilerinin eseridir.¹⁰¹

Graf (1815-1869), "J" (Yahvist) ve "E" (Elohist) metinlerin Kitabı Mukaddes hikâyelerinin en eski versiyonlarını sunduğunu iddia etti. Buna göre sözkonusu kaynaklarda diğer metinlerde ele alınan konular yoktu. "D" (Deuteronomy/Tesniye), "J" ve "E"den sonraki bir tarihe aitti çünkü daha sonraki dönemlerde meydana gelen gelişmeleri aktarıyordu. En son yazılan kaynak "P" (Priestly Code/Torat Kohanim/Kohenler Metni), kaynağıydı, çünkü Kitabı Mukaddes'in daha önceki kısımlarında bilinmeyen bazı konuları içeriyordu. Vatke, "J" ve "E"nin, İsrail dini gelişiminde oldukça erken bir aşamayı, bir tabiat/üretkenlik dini olduğu dönemleri yansıttığını, "D"yi, dinsel gelişmenin orta aşamasını, İsrail inancının manevi/ahlaksal bir din olduğu zamanları, İsrail'in büyük peygamberleri çağını yansıtan bir metin olarak değerlendirdi. "P" metnini ise son aşamayı, kâhinlere, kurbanlara, ibadet ve yasaya dayanan kâhinlik dini aşamasını, yansıttığını düşünüyordu. Vatke'nin İsrail dininin gelişim aşamalarını, Graf'ın ise Pentakök'ün kaynaklarının gelişimini yeniden inşa etme girişimleri aynı sonuca ulaşıyordu. Yani, dinsel yasaların büyük bir kısmı ve Pentakök'teki hikâyelerin çoğu -Musa tarafından yazılmak şöyle dursun- Musa dönemindeki hayatın bir parçası olamazdı; hatta bu metinler İsrail kralları ve peygamberleri dönemindeki yaşamın bile parçası değildi. Bu metinler, Kitabı Mukaddes döneminin sonlarına doğru yaşamış bir kişi tarafından yazılmıştı.¹⁰²

Julius Wellhausen'la (1844-1918) birlikte Doküman teorisi doruk noktasına ulaştı.¹⁰³ Friedman, Alman Bilim adamı Wellhausen'ın, kendisinden önceki araştırmacıların bulgularından yararlanarak Eski Ahit'in değişik dokümanlardan derlendiği teorisini daha da geliştirdiğini belirtir. Wellhausen'a göre dört ana kaynak, kronolojik sıra itibarıyla, "J", "E", "D" ve "P" şeklindedir. Wellhausen'a göre "J"ve E'nin ilk kısımları

95 - Bir protestan teolog olan Eichhorn (1752-1827) parçalar hipotezini daha da geliştirmiştir. Yahvist ve Elohist dışında, başka kaynakların mevcudiyetini kabul etmiştir. Bkz. Harman, *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları*, 214.

96 - Karl David Ilgen (1763-1864), Elohist bölümlerde iki farklı kaynağın söz konusu olduğunu ileri sürerek üç döküman'ın mevcudiyetini kabul etmiş oldu: 1- Yahvist (J), 2- Birinci Elohist (E1) ve 3- İkinci Elohist (E2). Ilgen'in öne sürdüğü Birinci Elohist (E1) kaynak daha sonra Ruhban-Kohenler metni (P) diye adlandırılacak, ikinci Elohist (E2) kaynak ise sade (E) diye adlandırılacaktır. Bkz. Harman, *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları*, 214.

97 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 136.

98 - W.M.L. De Wette (1780-1849), doktora tezinde, Tesniye'nin dördüncü ve ayrı bir kaynak olduğunu öne sürdü. Bkz. Friedman, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, 31.

99 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 136-137.

100 - Harman, *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları*, 215-216; Kuzgun, *Dört İncil -Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri-*, 72-73.

101 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 137.

102 - Friedman, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, 33-34.

103 - Adam, "Tevrat", 41/43.

M.Ö. 870 ile 770 yılları arasında derlenmiştir. Bunların redaksiyonu, “D”nin yazımından sonra 680’de gerçekleşmiştir. “P”nin kompozisyonu ise Babil sürgünü ile başlamış ve Ezra-Nehemya reformları döneminde tamamlanmıştır. Wellhausen’ın teorisi, Batı’da büyük yankı yapmıştır.¹⁰⁴ Kaynak metinlerin bir araya getirilmesine ilişkin bu model, Doküman Teorisi/ Metin Hipotezi olarak bilinmekte ve o günden beri söz konusu alanda egemenliğini sürdürmektedir.¹⁰⁵

Wellhausen, hem dört ayrı kaynağı hem de sonraki yüzyıllarda yaşayan, dört kaynağı düzenleyip tek bir metin haline getiren bir redaktörün bulunduğunu da tespit etmiştir. Bu kaynakların her birinin kendine has kelimeleri, içerikleri ve üslupları vardır.¹⁰⁶ Bu teoriye göre, Tevrat gerçekte farklı zamanlarda ve mekânlarda, dört ayrı kaynaktan derlenen metinlerin bir araya getirilerek, iç içe geçirilip birleştirilmesinden oluşmaktadır. Böylece, günümüze ulaşan Tevrat’ın, Musa’nın yazdığı bir kitap değil, farklı zaman ve mekânlarda yazılmış metinlerin, daha sonraki bir zamanda yaşamış kişiler tarafından derlenmesi sonucu oluşturulmuş bir eser olduğu ortaya çıkmış oluyordu.¹⁰⁷

Meriç de Wellhausen’a yer verir. Wellhausen’a göre İsrail’in ve İsrail dininin tarihi gelişimi tek çizgi istikametinde olmuş ve İsrail, ilkel çok-tanrıcılıktan nebilerin ahlakî tek-tanrıcılığına yükselmiştir. Nebiler, İsrail’in en büyük düşünce adamlarıdır. Nebiler döneminden sonra İsrail, sürgün sonrası dönemin şekilci şeriatçılığına ve rahiplerin nüfuzu altına geçmiştir. Meriç, bu teorinin bugün terkedildiğini belirtir. Buna göre Wellhausen, yakın doğu hakkındaki büyük buluşların ortaya çıktığı dönemin başlarında yazıyordu. Son keşifler bu teorisiyi kabul edilmez hâle getirdi. 20. yüzyılın başlarından itibaren İsrail’in dinî gelişmesiyle ilgili teoriler Pentatök’ün edebi menşelerinden ayrılamıyordu pek. Bunun için de bütün kiliselerin tutucu İlahiyatçıları, Wellhausen’ın görüşlerini, Vahiy’e dayanan dine bir hücum saydılar.¹⁰⁸

Doküman Teorisi yerine “Belgeler Teorisi” ifadesini kullanan Meriç, ilgili bölümde kaynakların yazılış tarihini vermekte, bu teorinin ayrıntılarıyla ilgili bütün soruları izah etmediğini, bu nedenle de eleştiriler aldığını belirtmekte, eleştirilere ve sözkonusu eleştirilere verilen cevaplara kısaca yer vermektedir.¹⁰⁹

Meriç, Yahveci Geleneğin kuzeydeki kaynaklardan devşirilmiş malzemelere dayandığını, Yahveci metinlere “İsrail’in millî destanı” adı verildiğini kaydeder. “Bible hikâyeleri arasında en çok tanınmış olanları bunlardır. Somut, canlı ve heyecan vericidirler. Tanrı anlayışları bütün kaynaklar içinde en antropomorfik olanlarıdır. Karakter olarak da insana benzeten Tanrı gerçekçi bir açıdan anlatılmıştır.” Meriç, Elohacı Geleneği, Yahveci Geleneğe kıyasla gövdeye benzetmektedir. Bu geleneğin İbrahim’le başladığını, Yakub’la Yusuf’u uzun uzun anlattığını, “Çıkış hikayesi”nin¹¹⁰, Sina cemaatine yoğunlaştığını belirtir. Meriç’e göre Elohacı kısımlarında Yahveci metinlerdeki canlılık yoktur, Tanrı anlayışı da antropomorfizmden uzaktır.¹¹¹

Meriç, Pentatök’ün kaynakları arasına “din adamları geleneği” ile “hukuk ve tarih”i eklemiş ve içeriklerinden biraz bahsemiştir. “Din Adamlarının Geleneği”nin tarih ile ilgili bilgileri verdiğini kâinatın

104 - Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 190.; Bir dönem Katolik kilisesinde kutsal kitap kritikçiliği ile ilgili çalışmalar yasaklanmış, kutsal kitaba hiçbir hata ve şüpheli bilginin girmediği ilan edilmiştir. Fakat Wellhausen’ın zorlayıcı açıklamaları karşısında Katolik kilisesi 30 Ekim 1902’de Biblical Commission’u kurmuş, bu komisyon 1948 tarihli kararında, Tevrat’la ilgili önceki hükümler düzeltilmiş ve doküman teorisi kabul edilmiştir. Daha sonra, Eski Ahid’in yanında Yeni Ahid’i de kritik eden komisyon, 1964’te yayınlandığı bir bildiriyle, İncillerin de üç aşamada tamamlandığını kabul etmiştir. Bkz. Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 191.

105 - Friedman, *Kitabı Mukaddes’i Kim Yazdı?*, 35-36.; Dört kaynağın yazıldığı yer ve dönemler için bkz. Harman, *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları*, 89-98, 216-218; Ayrıca bkz. Bağır, *Kutsal Kitap Eleştirisi (Doğuşu, Gelişimi ve Metotları)*, 43-45.

106 - Bağır, *Kutsal Kitap Eleştirisi (Doğuşu, Gelişimi ve Metotları)*, 43.

107 - Bağır, *Kutsal Kitap Eleştirisi (Doğuşu, Gelişimi ve Metotları)*, 45.

108 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 137.

109 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 138-139.; Friedman, Wellhausen’ın teorisinin ilk günden beri alanda egemenliğini sürdürdüğünü belirtmektedir. Bkz. Friedman, *Kitabı Mukaddes’i Kim Yazdı?*, 36.

110 - Meriç, yazıda “hikaye” ifadesini çok kullanmaktadır. Bu durum, Kitab-ı Mukaddes’i edebi bir metin olarak incelemesine ve istifade ettiği kaynakların ifadelerini kullanmasına dayandırılabilir.

111 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 139-140.

yaratılmasının betimlendiğini belirten Meriç, bu kaynağın sıkıcı ve fakat kolay anlaşılabilir bir üsluba sahip olduğunu kaydeder. Tarihsel bilgilerin “şariat kanunlarına çerçeve olsun diye” eklendiğini belirten Meriç, “Hukuk ve Tarih” bölümünde İsrail kavminin hukukunun İsrail/oğulları tarihinden doğduğunu kaydeder. Fakat bu tarih “dünyamızdaki tarih” değildir. İsrail Hukuku, Yahve’nin vahyi ile iç içedir. “Yahve, İsrail’i kendi kavmi olarak seçmiş ve İsrail’in riayet etmesi gereken kanunları tebliğ etmiştir.”¹¹²

Meriç, son olarak Pentateük’ün önemine yer verir. Pentateük’ün yani Musa’nın kanunu Tora’nın, İsrail/oğulları tarihinde önemli bir etkisi olduğunu belirtmiş, haham okullarında Tora’nın okutulan ve yorumlanan biricik eser olduğunu kaydetmiştir. “Bu yorumlar Talmud’da toplanmıştır” diyen Meriç, Pentateük’te Yahudiler tarafından kendi milletlerinin nasıl görüldüğünün de aktarıldığını belirtir. Buna göre “İsrail/oğulları, Tanrı tarafından seçilmiş bir millettir. Tanrı’nın mağfiretiyle kurtulmuş ve Tanrı tarafından bir cemaat haline getirilmiş ve onun vahy ettiği kanunlara itaat ederek yaşayan bir topluluktur. İsrail’i Rabbin kavmi sayan bu anlayış ilk hıristiyanlığın vaizlerine girmiş ve kilisede uygulanmıştır.”¹¹³

2.1.2. NEBİLER

Neviim/Peygamberler bölümü, Yahudi Tanah’ında Hz Musa’dan sonra gelen peygambere atfedilen kitapları içermektedir. Bu kitaplar, “Önceki Peygamberler (Yeşu, Hakimler, I.-II. Samuel, I.-II. Krallar) ve Sonraki Peygamberler (İşaya, Yeremya, Hezekiel ve On İki Peygamber: Hoşea, Yoel, Amos, Ovadya, Yunus, Mika, Nahum, Havakuk, Tsefanya, Hagay, Zekarya, Malaki) olmak üzere iki gruptan oluşmaktadır.”

Bu kitaplar, İsrailoğulları’nın kutsal topraklara girmesi ile başlayan ve İkinci Mabad’ın inşa edilmesine kadar süren dönemle ilgili tarihi ve dini-ahlaki bilgileri, siyasetleşme tecrübelerini ve çevre kültürlerin etkisiyle politeist uygulamalara yönelen krallar ve onları Tanrı’nın iradesine uymaya çağıran peygamberler arasında yaşanan mücadeleleri içermektedir. Yeşu önderliğinde Kenan’a yerleşme, kutsal toprakların on iki kabile arasında taksimi, Hakimler dönemi, ilk olarak Saul’un, sonra sırasıyla Davud ve Süleyman’ın kral olarak görevlendirilmeleri, Kudüs’ün ve Mabad’ın inşası ve ikiye bölünen Kuzey (İsrail) ve Güney (Yehuda) krallıklarıyla ilgili tarihi bilgiler, İsrail ve Yehuda krallıklarının yıkılması, Babil Sürgünü ve Sürgün’den dönüş hadiseleri etrafında İsrail’in konumu, misyonu ve yükümlülükleri üzerine söz konusu peygamberlerin uyarı ve öngörülerini ihtiva etmektedir.¹¹⁴

Meriç, Nebiler’in eseri olduğu rivayet edilen kitapların çok karışık olduklarını, kitaplarda bahsedilen kehanetlerin hangilerinin kime ait olduğunu bilmediğini ifade etmektedir. Bölümde birçok nebiye ait kitap bulunduğu için olsa gerek hepsini bir bir ele almanın fazla yer alacağını ifade etmekte “en ünlüleri” olarak ifade ettiği Amos ve Hoşea’yı ele almaktadır. M.Ö. 8. asrın ortalarına doğru, bu iki nebinin kehanetlerinin Kuzey (İsrail) krallığında etkili olduğunu ifade etmektedir. Kitab-ı Mukaddes’te kendilerine verilen bölüm az olduğu için “Küçük Nebiler” adını aldıklarını fakat mesajları ve etkileri nedeniyle büyük Nebiler (İsaie-İşaya, Yeremya, Ezechiel-Hezekiel) kadar etkili olduklarını belirtmekte ve haklarında bilgi vermektedir. Önce Yehuda çölünün çobanlarından biri olduğunu belirttiği Amos hakkında bilgi vermekte, Amos’un Yahve’den aldığı mesajı aktarmasına ve hahamlarla yaşadığı problemlere değinmekte,¹¹⁵ Renan’dan şunları aktarmaktadır:

“Ödün vermez bir gazetecinin ilk makalesini İsa’dan sekiz asır önce Amos kaleme almış. Filhakika Amos, radikal gazetecilerin atasıdır. Amos konuşurken, dünyanın işittiği ilk halk hatibinin sesini duyuyoruz. Asurilerin, Mısırlıların, Çinlilerin yazdıkları bütünüyle yalan, bütünü ile pohpohlayıcı. İlk defa olarak, tedirgin bir vicdan sesini yükseltti: Nebi, yöneticilerin mutluluğunu, halktan yana bir adalet tanrısına şikâyet etmek cesaretini gösteriyor. Karanlık günlerde yaşıyoruz. Akıllı olanlar, böyle zamanlarda susar. Amos konuşuyor. Çünkü Rabbin buyruğuna baş eğmek zorundadır. Amos’un garib bir üslubu var. Arada bir Ey-

112 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 139-140.

113 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 140-141.

114 - Gürkan, *Yahudilik*, 93-94.

115 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 141-142.

yub'unkini hatırlatan özenli bir üslub. Oldukça sınırlı bir dünyaya seslenmektedir. Şam'la Sur'u aşmayan bir dünya. Bakışlarının kucakladığı bu minnacık bölgede, geniş bir korsanlık hüküm sürüyor; herkesin herkesle savaşı, bir çeşit beyaz esir ticareti. Savaşçı kabileler, tarımla uğraşan kabilelere saldırıp erkek, kadın ne bulurlarsa tutsak ediyor, sonra da Yunanlılara satıyorlar. Medeniyetin Akdeniz kıyılarında doğduğu bir dönem. Kölelerin çoğu İsrail'den sağlanmaktadır. . . . .Yahve, Cenab-ı Hakkı andıran bir Tanrı. Dağları o yarattı. Soluğumuz O'nun armağanı. Amos'a göre gerçek din: şerden kaçmak, hayr'ı sevmektir. Amel-i salih, hayatın koruyucusudur. Şer işleyen kendini helak eder. Kâfir, çılgındır, kördür, kendini beğenmiştir. Azgın bir muhalif ve aşırı bir karamsardır Amos. Her şeyi kötü görür."¹¹⁶

Meriç, daha sonra Hoşea'yı anlatmakta, Hoşea'nın, Amos kadar tehditkâr olduğunu, onun da kavmin yakında helâk olacağını haber verdiğini belirtmektedir. Hoşea'nın "aynı zamanda gönül dininin münâdisi" olduğunu belirtmekte en fazla tekrar ettiği sözün "Hesed, yani sevgi, vefa, aşk" olduğunu ifade etmektedir. Meriç, Hoşea'yı Amos ile karşılaştırmakta, Amos'un adaleti yüceltiğini Hoşea'nın, aşkı terennüm ettiğini ifade etmektedir. Hoşea ile ilgili bilgi verdikten sonra Büyük Nebilere kısaca yer vermekte, Yeşaya-İşaya, Yeremya ve Hezeikel'i kısa cümlelerle anlatmaktadır.¹¹⁷

2.1.3. KUTSAL YAZILAR (KETUVİM)

Bu bölüm, Tanah/Eski Ahit'in sonunda yer almaktadır. Ketuvim, "Mezamir (Mezmurlar), Meseller, Eyub, Neşideler Neşidesi, Rut, Mersiyeler, Vaiz, Ester, Daniel, Ezra-Nehemya, I. ve II. Tarihler"den oluşmaktadır. Farklı dönemlere ait olan bu metinler, tarihi, felsefi ve etik bilgiler içermektedirler. İbadet ve dua (litürji) maksadıyla sıkça kullanılan bu kitaplardan Meseller, Vaiz¹¹⁸ ve Eyub, hikmet kitapları olarak bilinmekte, Rut, Ezra-Nehemya, I. ve II. Tarihler, tarihi karakter taşımaktadırlar. Önemli bir bölümü Hz Davud'a atfedilen Mezmurlar, Tanrı'ya hamd ve iman ikrarı, ağıt ve yakarış, ferdi ve toplu dua örnekleri içerdiği için gerek Yahudi gerekse Hıristiyan litürjisinde önemli bir yere sahiptir. Aslen Peygamber Daniel'e ait olduğu kabul edilen Daniel kitabı ise apokaliptik¹¹⁹ ve dolayısıyla spekülâtif niteliği ve geç dönemde yazılmış olması sebebiyle uzun tartışmalar sonucunda Yahudi kanonuna dahil edilmiş; fakat Peygamberler kısmına izafe edilmek yerine daha az kutsallığa sahip olduğu kabul edilen Kutsal Yazılar başlığı altına alınmıştır.¹²⁰

116 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 142-143.

117 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 141-144.

118 - Meriç, Vaiz bölümü için "Ecclesiaste" ifadesini de kullanmış ve dipnotta şu bilgileri vermiştir: "Yazıların (Ketubin) içinde yer alan Vaiz (Ecclesiaste), kalabalığa seslenen anlamına gelen İbranice Qoheleth'in Fransızca karşılığı, İngilizcesi Ecclesiaste veya Preacher, Almancası Prediger. Türkçe'de Vaiz. M.Ö. 250 civarında yazıldığı sanılmaktadır. Apokrifler'de yer alan Ecclesiasticus'u ise Ecclesiaste'la karıştırmamak gerek. Bu eser için Fransızca'da Ecclesiastique veya Siracide, İngilizce'de Ecclesiasticus veya Ben Sira isimleri kullanılmaktadır. Eserin bir adı da Sira'nın Hikmeti'dir. M.Ö. 180 ila 175 arasında yazıldığı kabul edilen kitabın yazarı Haham ben Sira'dır." Bkz. Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 144-145. Almancası Prediger. T₂₃₁rk₂₃₁e₈₂₁₇de Vaiz. M. 214. 250 civarında yazıldığında yazı₃₀₅Id₃₀₅san₃₀₅lmaktad₃₀₅r. Apokrifler₈₂₁₇de yer alan Ecclesiasticus₈₂₁₇u ise Ecclesiaste₈₂₁₇la kar₃₀₅uc₃₅₁t₃₀₅rmamak gerek. Bu eser i₃₀₅in Frans₃₀₅zca₈₂₁₇da Ecclesiastique veya Siracide, ₃₀₄ngilizce₈₂₁₇de Ecclesiasticus veya Ben Sira isimleri kullan₃₀₅lmaktad₃₀₅r. Eserin bir ad₃₀₅da Sira₈₂₁₇n₃₀₅Hikmeti₈₂₁₇dir. M. 214. 180 ila 175 aras₃₀₅nda yazı₃₀₅Id₃₀₅san₃₀₅ kabul edilen kitab₃₀₅n yazar₃₀₅Haham ben Sira₈₂₁₇d₃₀₅r. ₈₂₂₁ Bkz. Meri₂₃₁, ₃₅₁uc₃₀₅k Do₂₈₇udan Gelir, 144-145." "plain-Citation": "Meriç, Vaiz bölümü için "Ecclesiaste" ifadesini de kullanmış ve dipnotta şu bilgileri vermiştir: "Yazıların (Ketubin

119 - "Apocalyptic" kelimesi ise, Yunanca "apokalupsis" kelimesinden türetilmiş olup, "vahiy" ya da "söyleme, açığa çıkarma" anlamlarına gelmektedir. Ancak belirli bir türden vahiylerle mahsustur. Kıyamet (Dünyanın sonu), ölümlerin yargısını ve hüküm günü ile ruhların ölümden sonraki durumları hakkında bilgi veren eserlerdir. Dolayısıyla Apokaliptik metinler, normalde gizli olan şeyleri ifşa etme veya gelecekle ilgili birtakım bilgiler verme muhtevasında olan metinlerdir. Apokaliptik literatüre ait metinlerin Yunanca çevirileri günümüze kadar gelmiştir. Aramice ve İbranice orijinaleri ise kaybolmuştur. Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 37; Ali Osman Kurt, *Erken Dönem Yahudi Tarihi (Yahudiliğin Mimarı Ezra)* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007), 166-167; Gürkan, *Yahudilik*, 302; Martha Himmelfarb, "Apocalypse", *The Oxford Dictionary Of The Jewish Religion*, ed. R. J. Zwi Werblowsky - Geoffrey Wigoder (New York: Oxford University Press, 1997), 54-55; John J. Collins, "Apocalypse", *Encyclopedia of Religion - second edition*, ed. Lindsay Jones (Thomson Gale, 2005), 409; Ayrıntılı bilgi için bkz. Collins, "Apocalypse", 409-419.

120 - Gürkan, *Yahudilik*, 94.

Cemil Meriç, Eski Ahit'in son bölümü olduğunu belirttiği Ketuvim için "Şairane Ve Hakimane Yazılar" ismini kullanmış ve "bu müphem adı taşıyan koleksiyon"un, Tora ve Neviim bölümünün sonuna eklenecek değerde bulunduğunu kaydetmiştir. Metinler için "Hacıyografya" ifadesinin de kullanıldığını belirtmiş, bölümü oluşturan kitapları saymış ve kısaca tanıtmıştır. En önemlisinin Mezamir olduğunu hem havralarda, hem kiliselerde okunduğunu belirten Meriç, Mezamir'in münacat, dua, neşidelerden oluştuğunu ifade etmektedir. Meseller için "sözde Süleyman'ın kaleminden çıkmış"¹²¹ ifadesini kullanmakta bu eserlerin asırlar içerisinde düşünüp yazılan metinler olduğunu kaydetmektedir. Daha sonra diğer kitapların içerikleri hakkında bilgi vermektedir: "Eyyup, adalet ve imanı temsil eder. Vaiz, Eyyub'un zıddı olan bir düşünceyi sergiler. Her şey boş, her adımın sonunda: İnkisar. Hayvandan farkımız yok. Ölümle her şey biter. Yaşarken kâm almağa bakmalıyız. Neşideler Neşidesi, dini bir kitaptan çok, dünyevî bir aşkın hikâyesi." Son olarak Ezra'yı anlatıyor. "Ezra, İbrânilerin Babil esaretinden dönüşlerini ve Mabedin yeniden inşâ edilmesini nakleder."¹²²

2.1.4. APOKRİFLER

Klasik Yunancada "apokruphos" kelimesi, "gizli, saklı" manasına gelmektedir. Eski Ahit'in Yunanca tercümesi (Septante), kelimeyi bu anlamda kullanmıştır (İşaya, 45/3). Apokrif kelimesi, zamanla pejoratif bir anlam kazanmış ve kilise çevrelerinde, "şüpheli", veya "sapık (heretique)" karşılığı kullanılmıştır. Apokrif kitaplar hususunda Yahudi ve Protestanlarla Katolikler aynı düşüncede değildirler. "Yahudiler ve Protestanlar, İbrânîce kutsal kitapta yer almayı Septuagint ve Vulgat'ta bulunan kitap veya bölümlere *apokrif*, Katolikler ise *deutéro-canonique* (ikinci olarak kutsal kitaplar listesine giren) demektedir." Katoliklerin *deuterocanonique*, Protestanların *apokrif* kabul ettiği kitaplar şunlardır: a) Judith b) Tobit c) I. Makkabiler d) II. Makkabiler e) Hikmet f) Siracide g) Baruch (Yeremya'nın mektubu da dâhil) h) Ester kitabındaki ilaveler (10/4-16/24). ı) Daniel kitabındaki ilaveler (Azarias'ın duası 3/26-45; Üç gencin neşidesi: 3/51-90; Suzanne'ın hikayesi: Bab 13; Bel ve Dragon hikayesi: Bab 14).¹²³ Apokrif kitapların İkinci Mabet döneminde yazıldığı (M.Ö. 2- M.S. 2. yy.), tarihi ve etik karakterli metinleri içerdiği belirtilmektedir.¹²⁴ Bu metinler Yahudiler tarafından yazılmış olmasına rağmen Kilise tarafından korunmuştur. Apokrifler üzerine çalışma yapanlar da genel de Hıristiyan araştırmacılar olmuştur.¹²⁵

Meriç, Helenistik ve Roma dönemlerinde, Filistin'de ve diğer bölgelerde dağınık gruplar halinde yaşayan fakat geniş bir edebî faaliyet gösteren kendi ifadesiyle "Judaizm (Yahudilik)"in ürettiği kitapların" çok azının İbrani Kanonu'nda yer aldığını, bazı metinlerin İskenderiye'nin güçlü Yahudi kolonisinin kutsal kitapları arasına sızdığını, İskenderiye'de yapılan Septuagint çevirisi sayesinde eski İbrânce metinde mevcut birçok eserin *Apokrif* adıyla bugüne kadar geldiğini belirtmektedir.¹²⁶ Bu kitapların bazı Hıristiyan mezhepleri tarafından kabul görüp Hıristiyan Kanonu'na eklendiğini ifade etmiştir. Burada Meriç'in çalışmasının eski ve yeni baskıları "apokrif" konusu ile ilgili yerde farklılık göstermektedir. Eski baskıda:

"Protestanlar, Yunanca Eski Ahit tercümesinde (Septant) bulunan fakat İbrânce metinde olmayan 7 risaleyi bu isimle anar. Bunlar: Tobias, Judith, Süleyman'ın Bilgeligi, Ecclesiasticus, Baruch, Maccabees'ler (1, 2) dir"¹²⁷ ifadesi geçmekte, yeni baskıda "Protestanlar ifadesi yerine "Kilise" ifadesi kullanılmıştır:

"Kilise, Yunanca Eski Ahid tercümesinde (Septant) bulunan fakat İbrânce metinde olmayan 7 risaleyi

121 - Bu ifadeden Meriç'in kanaati anlaşılmalıdır.

122 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 144-145.

123 - Harman, *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları*, 36-37; Apokrif eserler için ayrıca bkz. James H. Charlesworth, "Biblical Literature: Apocrypha And Pseudepigrapha", *Encyclopedia of Religion -second edition-* (USA: Thomson Gale, 2005), 896-901.

124 - Gürkan, *Yahudilik*, 302-303.

125 - Kurt, *Erken Dönem Yahudi Tarihi (Yahudiliğin Mimarı Ezra)*, 166-167 Apokrif kitaplar için bkz aynı eser s.167-169.

126 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 146.

127 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir (Ex Oriente Lux)*, 110-111.

bu isimle anar. Bunlar: Tobias, Judit, Süleyman'ın bilgeliği, Ecclesiasticus, Baruh, Makkabiler (1, 2) dir"¹²⁸ ifadesi geçmektedir.

Kanaatimizce eski baskıda geçtiği gibi "Protestanlar" ifadesi yeni baskıda da kullanılmalıydı. "Kilise" ifadesi tek başına kullanılınca bütün Hıristiyan dünyası anlaşılacaktır. Meriç'in kendisi kitabın ilerleyen sayfalarında Protestanların apokrif metinleri kabul etmediklerini ifade etmektedir. Meriç, bir yerde Filistin Yahudilerinin kabul etmediği apokriflerin çoğunun "Septant" çevirisine alındığını, Hıristiyanların apokrifleri Eski Ahit'in diğer kitaplarıyla "aynı değerde" kabul ettiklerini belirtmiştir. Meriç, "Hıristiyan ilimleri geliştikçe", şüphe ve uzun süren tartışmaların başladığını, İngiltere'de reform başlayınca, ıslahatçıların apokrifleri meşru kabul etmediklerini kaydetmiştir. Roma Katolik Kilisesi ise Trent Konsili'nde, II. Esdas ve Manasses duası hariç Apokrifleri Eski Ahit'in parçası olarak kabul ettiklerini belirtir.¹²⁹ Çeşitli tarihlerde, farklı yazarların kaleme aldığı apokriflerin 15 risale olduğunu, halk hikâyeleri, tarih, ahlak ve din konularını içerdiklerini kaydetmiştir.¹³⁰ Meriç, apokrif kitapların içeriğine yer vermekte, birçok apokrifin hayâl ürünü olduğunu, tarihten çok dinî veya hamasî birer roman olduklarını belirtmekte, Süleyman'ın Hikmeti'ni ayrı tutmakta Hıristiyan ahlâkına daha yakın bu kitabın bütün bu apokrif edebiyatın incisi olduğunu belirtmektedir.¹³¹

Meriç, Eski Ahit'in, *Psödepigraf* (Pseudépigraph)'larını da zikretmiş, Makkabilerde Adrien devrindeki Yahudi isyanı arasında geçen üç asırlık zaman içinde kaleme alınan bu eserlere "Eski Ahit'in Psödepigraf"ları adı verildiğini bazı Doğu kiliselerinin, apokaliptik ve mistik mahiyette birçok eser aktardığını kaydetmiştir.¹³²

Kitabın eski baskısında ifade şu şekilde bitmektedir: "Eski kilise tarafından büyük bir itibar gören bu kitapçıklar daha sonra gözden düşmüştür."¹³³ Yeni baskıda ise "Eski kilise tarafından büyük bir itibar gören, hatta kutsal kabul edilen bu kitapçıklar Sinagog tarafından şüpheli görülerek bütünüyle reddedilmiştir"¹³⁴ şeklinde geçmektedir. Cümle ilk şekli ile kilise içindeki tavır değişikliğini ifade etmektedir. Bilindiği gibi Hıristiyanlık içinde 16. asırda ortaya çıkan Protestanlık bu kitapları kabul etmemektedir. Yeni baskıda geçen ifadeden apokriflerin "Eski kilise tarafından" itibar gördüğü fakat "Sinagog" tarafından reddedildiği anlaşılacaktır. Gürkan, Septuagint'in, Yunanca konuşan Yahudileri muhatap aldığını ve güçlü bir otoriteye sahip olduğunu belirtmekte, Miladi 1. asırdan itibaren Yahudi otoritelerinin bu eserleri kullanmaya son verdiğini ifade etmekte, bu konuda erken dönem Hıristiyan kiliselerinin Septuagint'i benimsemelerinin etkili olmasının "muhtemel" olduğunu kaydetmektedir.¹³⁵

2.1.5. CEMİL MERİÇ'E GÖRE KİTAB-I MUKADDES'İN KANONLAŞMA SÜRECİ

"Kanon" sözcüğü Yunancadan Latinceye *Canon* şeklinde geçmiş, ilk başlarda "ölçmeye yarayan şey, kural, model" anlamında daha sonraları "ölçülmüş veya düzenlenmiş şey" manasında kullanılmıştır. Asırlar içerisinde "kutsal kitap literatürüne dâhil olan ve otorite kabul edilen kitapların listesi" anlamını kazanmıştır. Her ne kadar kanon denilince akla iki kapak arasına alınan tek bir kitap geliyor olsa da esasında bu bir listeye işaret etmektedir. Bir kitabın "kanonik" olabilmesi için, onun ilham eseri olduğunun, kilise tarafından resmen kabul edilmesi gerekir.¹³⁶ Bir metin kanonik olarak kabul edildikten sonra, metne herhangi bir

128 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 146.

129 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 169.

130 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 172.

131 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 147.

132 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 147.

133 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir (Ex Oriente Lux)*, 112.

134 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 147.

135 - Gürkan, *Yahudilik*, 100.

136 - Harman, *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları*, 25-26.; Canon sözcüğünün Sami dillerinden geçmesi konusu ve İbranice "qâneh" kelimesiyle irtibatı için bkz. Harman, *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları*, 26; Sarna, "Biblical Literature: Hebrew Scriptures", 878-879; Safiye Merve Özkaldı, *Tanah'ın Neviim ve Neviim Ve Ketuvim Bölümü Kitaplarının Kanonizasyonu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2020), 28-29; Schwarz, "Bible",

müdahale yapılamaz. Kanonik kitap/metin koleksiyonu şayet kesinleşmişse listeye de müdahale edilemez ve başka bir kitap eklenemez.¹³⁷ Katolik doktrinine göre kutsal kitabın kanonu ile ilgili en yakın kriter kilisenin yanılmazlığı anlayışıdır.¹³⁸ “Kanon” kelimesi belirlenmiş kutsal yazılar anlamında ilk defa Hıristiyan kilise babası Athanasius (296-373) tarafından kullanılmıştır.¹³⁹

Yahudi geleneğinde kanon terimi yerine kitap koleksiyonunu kutsal olmayan kitaplardan ayırt etmek için “eli kirleten ve kirletmeyen kitaplar” şeklinde bir sınıflandırma yapılmış ve literatür bu kriter doğrultusunda şekillendirilmiştir. Buna göre, “eli kirleten” kitaplar kutsal sayılırken “eli kirletmeyen” kitaplar apokrif yani kutsal olmayan kitap olarak değerlendirilmiştir.¹⁴⁰ Uzmanlar, “elleri murdar eden” ifadesi ile kanonik kitapların kastedildiğinde ittifak etmişlerdir. Buna göre kohenerler kutsal metinlere dokunmak için ritüel temizlik yapmalıydılar.¹⁴¹ Bu açıklamalardan “kanon” kavramı olmasa da Yahudilerin kutsal kabul ettikleri metinlerin listesinin olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda kanon hakkında verilen açıklamalara uygun şekilde Meriç, Hıristiyan anlayışına göre kanon sözcüğünü açıklarken “Kanon” kelimesinin, uzun bir gelişme sonunda kutsal kitapların geçerli ve kesin bir listesini belirttiğini,¹⁴² *Kanonun*, kilisenin Bible’deki kitaplara tanıdığı otorite olduğunu, kaydetmiştir. Meriç, uzun bir gelişmenin sonunda Eski ve Yeni Ahit Kanonu gerçekleştiğini belirtmiş,¹⁴³ Bible’in –Eski ve Yeni Ahit- olmak üzere aşağı yukarı 66 risaleyi içerdiğini, bu risalelerin çeşitli tarihlerde ayıklandığını, “kilise tarafından muteber sayılanlarına Kanon” adı verildiğini fakat Kanon’ların herkesçe kabul edilmiş bir listesinin mevcut olmadığını kiliseden kiliseye değiştiğini belirtmiştir.¹⁴⁴

Bible’in içindeki kitaplardan hangilerinin gerçekten Bible’e ait olduğunu anlamının zor olduğunu belirten Meriç, metinlerin, farklı dillere çevrilmiş ve çeşitli edebiyatlar tarafından benimsenmiş olmasının hangilerinin esas olarak ele alınacağı konusunu daha da zorlaştırdığını kaydetmektedir. Protestan ve Katolikler’in kabul ettiği nüshaların farklı olmasının ayrı bir problem oluşturduğunu ve okuyucuların sıkıntılarını artırdığını aktarmakta, herhangi bir okuyucunun Bible’in yeni bir tercümesini görünce iyi bildiği parçanın atlanmış olduğunu farkedeceğine değinmektedir. “Kitab-ı Mukaddes Kanonu” hakkındaki çalışmaların amacının bu soruya cevap vermek olduğunu belirten Meriç’e göre gerçekte cevaplandırılması gereken soru Kitab-ı Mukaddese hangi kitapların girip giremeyeceğidir.¹⁴⁵

Meriç, asırlardır, Museviler ve Hıristiyanlar tarafından Eski Ahit’in derin bir saygı gördüğünü, her iki din mensuplarının bu kitabı Tanrı’ya isnad ettiklerini, mistiklerin, ilahiyatçıların, şair ve sanatçıların inançlarındaki coşkunu, geliştirdikleri sistemlerin ilkelerini ve dini eserlerinin konularını Eski Ahit metinlerinden aldıklarını kaydetmiştir. Ona göre Eski Ahit, bir kavmin daha doğrusu insanlığın “hazine-i evrakı”-dır ve bütün beşerî vesikalar gibi, tarihin içine yerleştirilerek anlaşılabilir.¹⁴⁶

121; Kanon tabiri, Hıristiyan literatüründe özellikle Katolik kilisede “Komünyon Ayini’nin (Mass) temel yapısı, kilise disiplini ve yaşantısıyla ilgili kuralları”, Kanonizasyon ise, yeni azizin, dini liderin seçilmesi anlamlarında kullanılmaktadır. Bkz. Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 212; W.H. Hutton, “Canonization”, *Encyclopedia of Religion And Ethics* (New York, 1910), 3/209-212; Shailer Mathews (ed.), *A Dictionary Of Religion And Ethics*, 68.

137 - Ömer Faruk Harman, “Yahudilik, III. Kutsal Metinler ve Dini Literatür”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 43/197-201; “Kanonik” ve “Apokrif” konuları için ayrıca bkz. W. Sanday, “Bible”, *Encyclopedia of Religion And Ethics*, ed. James Hastings, 1909, 2/571.

138 - Yasin Meral, *Yeni Ahit Kanonu’nun Oluşumu (I-IV. Asırlar)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2007), 44.

139 - Eldar Hasanoğlu, “Erken Dönem Yahudi Kaynaklarına Göre Tanah’ın Kanonize Edilmesi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/32 (2015), 36.

140 - Özkaldı, *Tanah’ın Neviim ve Neviim Ve Ketuvim Bölümü Kitaplarının Kanonizasyonu*, 30; Ayrıca bkz. Hasanoğlu, “Erken Dönem Yahudi Kaynaklarına Göre Tanah’ın Kanonize Edilmesi”, 36-37; Schwarz, “Bible”, 122.

141 - Hasanoğlu, “Erken Dönem Yahudi Kaynaklarına Göre Tanah’ın Kanonize Edilmesi”, 38 Konu hakkında kullanılan diğer tabirler için bkz aynı eser, 38-39.

142 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 153.

143 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 168.

144 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 126-127.

145 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 152-153.

146 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 124-125. Ayrıca bkz. 161-163.

2.1.5.1. CEMİL MERİÇ'E GÖRE YAHUDİ KANONU

Yukarıda verilen bilgilerden Kitab-ı Mukaddes'in mevcut halini almasının asırlarca sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu dönem içerisinde Kutsal metinlerin hangi kitap ve bölümlerden oluştuğu hem Yahudi hem Hıristiyan din adamları arasında tartışılmıştır.

Tanah metni üzerine yapılan çalışmaların doğal bir sonucu olarak kanonizasyon meselesi araştırılmış, bunun Yavne Toplantısı'nda gerçekleştiği ileri sürülmüştür.¹⁴⁷ Ancak bazılarına göre bu sinodun sadece o zamana kadar mevcut olan ve kutsal kabul edilen yazıların kudsiyet ve resmîyetini onayladığını belirtmiştir.¹⁴⁸ Konsil sonucunda resmîleştirildiği belirtilen kanon, Yavne'ye katılan hahamların inisiyatifi ile toparlanıp belirlenmiş kitaplardan oluşmamıştır. Aksine halk arasında yaygın olarak okunup, hürmet gösterilen kitapların kaybolmasını ve dejenerasyonunu önlemek amacıyla bir araya getirilmiş bir koleksiyondur.¹⁴⁹

İlk kutsal kitap derlemesinin tarihinin ve mahiyetinin bilinmediğini belirten Meriç, Eski Ahit'in, Kanun, Nebiler ve Hacıyografya diye şeklinde tasnif edilmiş olmasının Eski Ahit kanonizasyonu sürecindeki aşamaları gösterdiğini kaydetmiştir.¹⁵⁰ Meriç, Kanun (Tora)¹⁵¹'un kanonlaştırılan ilk bölüm olduğunu Nebiler (Neviim) ve Hacıyografya (Ketuvim)'nin daha sonra kanonlaştırıldığını ifade etmektedir.¹⁵² Devamında "Daha sonraki bir Yahudi geleneğine göre Ezra ve Nehemiah zamanında *Büyük bir Sinagog*¹⁵³ Bible'in kanunlarını tespit etmeğe kalkmış" diyen Meriç her ne kadar Yahudiler Hıristiyanlar arasında kabul görmüş olsa da birçok tarihçinin bu geleneği şüpheyle karşıladığını belirtmiştir. Meriç, daha güvenilir kaynaklardan Ezra ve Nehemiah'dan çok sonra Yahudiler ve Hıristiyanlarca Eski Ahit'in bir sorun olarak kalmakta devam ettiğinin anlaşıldığını belirtmiştir.¹⁵⁴

Meriç, konu hakkındaki düşüncelerini şöyle izah etmektedir: "Birçok kutsal yazı derlemeleri İsrail'in tarihinde çok eski zamanlardan beri bir araya getirilmiş fakat çok daha sonra bu yazılar bir (kanon) hüviyeti kazanmışlardı. Ne kadar sonra? Bunu kestirmek Eski Ahid'in Yunanca tercümesinde toplanan kitaplar listesinin tefsirine bağlıdır. Bu tercümelerde Kanun, Nebiler, Hacıyografya ve Eski Ahid'in Apokrifler'i vardır; ama bu düzen içinde yer almamışlardır kitapta. Apokriflerin Septant'ta yer alışı, birçok bilginleri, iki Yahudi Kanon'u olduğu inancına götürmüştür. Bunlardan biri daha dar bir kanon, Filistin'de geçerlidir. Biri ise daha geniş olup Yunanca konuşulan ülkelerde muteberdir. Bununla beraber bilginlerin çoğuna göre, Kutsal kitapların Yahudi koleksiyonu, İsa'dan önce ikinci asra kadar kesin bir hüviyet taşıymıyordu henüz. Gerek Apokrifler'e gerekse Hacıyografya'lara giren bazı kitapların statüleri şüpheliydi. Bu şartlar içinde Septant'a sokulmuşlardı. Fakat bu dönemde herhangi bir Kanon'dan söz etmek zamansızdı. Kanon ismi, Jamnia'da (Yavne) İ.S. 90 veya 100 yıllarında, Haham Akiba'nın (Rabbi Akiva, 50-135) başkanlığında toplanan hahamlar meclisince kabul edilmiş kitaplar için kullanılabilir. O zamana kadar Süleyman'ın Neşide-

147 - Hasanoğlu, "Erken Dönem Yahudi Kaynaklarına Göre Tanah'ın Kanonize Edilmesi", 40. Yavne toplantısının yapıp yapılmadığı konusunun tartışmalı olduğu belirtilmiştir. Bkz. Hasanoğlu, aynı eser, 26-27, 41-45; Özkaldı, *Tanah'ın Neviim ve Neviim Ve Ketuvim Bölümü Kitaplarının Kanonizasyonu*, 35-37 "Sonuç olarak, Tanah'ın tamamının Yavne Konsili'nde kanonlaştırıldığı fikri ne kadar tartışılmalıysa konsilin esasında yapılmadığı ve kurgudan ibaret olduğu iddiası da aynı derecede tartışmalıdır." Bkz. Özkaldı, aynı eser, 37.

148 - Harman, *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları*, 32.

149 - Özkaldı, *Tanah'ın Neviim ve Neviim Ve Ketuvim Bölümü Kitaplarının Kanonizasyonu*, 35.

150 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 153; Ayrıca bkz. Shailer Mathews (ed.), *A Dictionary Of Religion And Ethics*, 49; Sarna, "Biblical Literature: Hebrew Scriptures", 879.

151 - Eski baskıda Kanun'un yanına "law" eklenmiş.

152 - Tora bölümünün kanonlaşma süreci, Babil sürgünü sonrasında (M.Ö.400), Neviim'in M.Ö.200'de tamamlanmış, Ketuvim'in kanonlaşma süreci ise miladi II. asrın sonlarına kadar sürmüştür. Yavne Sinodu'na (M.S. 90-100) atfedilen kanonlaştırma kararlarının daha sonraki dönemde genel kabul gördüğü kaydedilmiştir. Bkz Gürkan, *Yahudilik*, 94-95.; Ayrıca bkz. Harman, "Ahd-i Atik", 1/494-501.

153 - Büyük Meclis/Sinagog (İbr. bet kneset ha-gadol): Babil Sürgünü dönüşünde kohen-din alimi Ezra tarafından kurulan, çoğunlukla soferim denilen Tevrat alimlerinin ve Ferisiler'in oluşturduğu 120 üyeye sahip alimler meclisi. Bu meclis, Tanah'ta yer alan bazı kitapların yazımında, Yahudi kutsal kitap kanonunun belirlenmesinde ve ilk dua litürjisinin oluşturulmasında etkin olmuştur. Bkz. Gürkan, *Yahudilik*, 302.

154 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 153.

leri ve Ecclesiastes'in durumu şüpheli kalmıştır. Jamnia'da ise kesin olarak Kanon'a geçirilmişlerdir. Buna mukabil Kanon'a Esther, Jeremiah ve Daniel ekleri -Septant'ta olmalarına rağmen- ithal edilmemişlerdir. Tobit, Judith, Hikmet, Ecclesiasticus, Baruch, Makkabiler kitapları da öyle. Resmi olarak Yahudi Kanon'u Pentatök'ü, Nebiler'i, Hacıyografya'ları içine alır. Ne var ki bu Kanon'da Pentatök'e ayrı bir yer verilir. Bu kitap kanunların kanunu'dur. Yeni Ahid'deki kullanılıştan, eski hıristiyanlar arasında hatta çok daha eskiden, Pentatök'e böyle bir statü verildiğini anlıyoruz.¹⁵⁵

Meriç, Ölü Deniz çevresinde yapılan araştırmalardan M.Ö. 4 asırda Pentatök ve Neviim ve Ketuvim'in büyük bir bölümünün standart hale geldiğinin anlaşıldığını fakat ihtilafların devam ettiğini belirtir. Hıristiyanlık'ın gelişmesinin Yahudiler'i kutsal kitap listesi oluşturma konusunda etkilediğine değinmekte bunun sonucunda Yahudi Bible'e daha önce eklenmiş bazı bölümlerin çıkarıldığını (Apokrifler), önceleri itiraza uğrayan bazı eserlerin ise eklendiğini kaydetmiştir. Yavne Sinodu'na yer veren Meriç¹⁵⁶ yazısının başka bir yerinde ferdi kitaplar için tartışmanın Yavne'den sonra da devam ettiğini, aşağı yukarı M.S. 120 yılında sona erdiğini kaydetmiştir.¹⁵⁷ Meriç, Bible'in tamamı için bin yıl kadar "emek harcandığını", kanona eklenecek kitapların resmi listesinin, Eski Sinagog'da¹⁵⁸ yavaş yavaş tespit edilebildiğini belirtmiştir. Meriç, M.S. 2. Yüzyılda bazı eserlerin Kanon'a alınıp alınmaması konusunda hahamların ihtilaflarının devam ettiğini belirtmektedir. Hıristiyan kilisesinin ise Tanah'ı Eski Ahit adıyla benimsediğini, sinagogun "bir kenara ittiği" bazı kitapları da kabul ettiğini belirtir. Meriç'in kanon hakkındaki "kadim İbranilerin edebi eserlerinden ancak bir bölümü vardır."¹⁵⁹ ifadesini Harman'ın verdiği bilgiler de desteklemektedir. Tanah'ın üç bölüme ayrılmasının tarihî bir tekâmül neticesinde olduğunu, bölümlerden her biri farklı bir dönemde kanonik kabul edildiğini belirten Harman, "İsrâiloğulları'na ait eski literatürün bütünüyle sonraki dönemlere intikalinin" söz konusu olmadığını belirtmiş, bizzat Tanah'ta "Rabbin Savaşları Kitabı"ndan (Sayılar, 21/14), "Doğruluk Kitabı"ndan (Yeşû, 10/13; II. Samuel, 1/18), "İsrâil ve Yahuda Krallarının Târihler Kitabı"ndan (I. Krallar, 14/19-29) bahsedilmektedir, ancak bu kitaplar günümüze ulaşmadığını kaydetmiştir.¹⁶⁰

Günümüzde Yahudi kanonunda "Tanah, üç grupta toplanan 24 kitaptan ibarettir. Tora grubu Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar, Tesniye adlı beş kitaptan oluşmaktadır. Neviim grubunda 8 kitap yer alır. Hacim bakımından uzun olan ilk yedi kitap (Yehoşua/Yuşa, Hâkimler, Samuel, Krallar, Yeşa'yahu /İşaya, Yeremya, Hezekiel) müstakil birer kitap olarak sayıldığı halde 12 peygamberin (Hoşea, Yoel, Amos, Ovadiya, Yunus, Mika, Nahum, Habakkuk, Tzefanya, Hagay, Zekeriya, Malaki) kitapları kısa oldukları için bir araya getirilerek tamamı bir tek kitap sayılmıştır. Ketuvim grubunda ise 11 kitap yer almaktadır: Tarihler, Tehillim/Mezmurlar, Eyüp, Mişle/Süleyman'ın Meselleri, Rut, Neşideler Neşidesi, Kohelet/Vaiz, Eha/Ağıtlar, Ester, Daniel, Ezra-Nehemya."¹⁶¹

2.1.5.2. HIRİSTİYAN ESKİ AHİT KANONU

Yeni Ahit'in henüz ortaya çıkmadığı dönemde ilk Hıristiyanların Bible'ı, Hıristiyanların isimlendirmiş olduğu şekli ile Eski Ahit'ti.¹⁶² Hıristiyanlar için (özellikle ilk dönem) Eski Ahit, "Septuagint" çevirisi

155 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 153.

156 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 153-155.

157 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 168.

158 - Burada "sinagog" sözcüğünden somut bir mekan değil Yahudi din adamlarının oluşturduğu topluluk kastedilmektedir. Yunanca kökenli bir kelime olan sinagogun (sunagoge) ilk defa Helenistik yahudiler tarafından İbrânice'de "cemaat, cemiyet, meclis" gibi anlamlara gelen kahal, kehila veya keneset kelimeleri karşılığında kullanıldığı düşünülmektedir. Bkz Baki Adam, "Sinagog", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), 37/222.

159 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 124-125.; Meriç yazısının başka bir yerinde de "Bible'e Alınmayan Değerli Kitaplar" başlığı altında "Birinci Enoch", "12 Patriark'ın vasiyetnamesi", "Süleyman'ın mezmurları"ni isimlerini vermekte ve kısaca tanıtmaktadır. "Birinci Enoch" ve "12 Patriark'ın vasiyetnamesi"nin apokaliptik düşünceleri, "Süleyman'ın mezmurları"nın ise onun tabiriyle "Farizi", Ferisilerin inançlarını ve Mesih'i bekleyişlerini aydınlattığını belirtmiştir. Bkz. Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 175.

160 - Harman, "Yahudilik, III. Kutsal Metinler ve Dini Literatür", 43/197-201.

161 - Hasanoğlu, "Erken Dönem Yahudi Kaynaklarına Göre Tanah'ın Kanonize Edilmesi", 25.

162 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 155-156.

idi.¹⁶³ Bununla beraber Hıristiyan din adamları çeşitli tarihlerde Eski Ahid'i yeniden düzenlemişlerdir.¹⁶⁴ Düzenleme sırasında Yeni Ahit içinde Eski Ahit'ten yapılan alıntılar ve Eski Ahit'e yapılan atıflar dikkate alınmıştır. Yeni Ahit içinde apokrif kitapların birçoğu ve Enoch'un kitabı gibi hiçbir Kanon'da yer almamış risaleler zikredilmiştir. Eski Ahit'in iki kanonu olduğunu iddia eden bilginlere göre "Yahudilere Mektuplar"da Septuagint Kanonu'ndan istifade edilmiş diğer bölümlerde Filistin'de geçerli olan kanona müracaat edilmiştir. Meriç bu tür bir girişimin, şüpheyle karşılandığını, Yeni Ahit'te geçen alıntıların Eski Ahit Kanon'u hakkında kesin bir bilgi vermediğini belirtir. Meriç, devam ederek, M.S. 2. asırda kanonların sınırlarını tespit için araştırmalar yapıldığını sonuçta ne Yahudilerin ne Yunanlıların kitap listesine uymayan bir fihristin ortaya çıktığını belirtir.¹⁶⁵

Meriç'e göre Eski Hıristiyan babalarının az bir kısmı onun ifadesiyle "Yahudice" biliyordu. Bu yüzden Eski Ahit olarak "Septant"ı kullanıyorlardı. İbranice öğrenen Jerome/Hieronymus (347-420), Yahudi kanonu ile Septant'ın içeriğinin aynı olmadığını farketti. Hieronymus, Eski Ahit'i çevirirken İbranice metni başa, apokrif'leri ikinci sıraya aldı. Aynı dönemde yaşayan Augustinus de Apokrifler'i içeren bir Eski Ahit kataloğu düzenledi. Apokrif kitapların belirsizliğini koruduğu ortaçağ boyunca Hıristiyanların bir kısmı Hieronymus'a, bir kısmı Augustinus'e uydu. Reforma kadar söz konusu uyuşmazlıklar üzerinde durulmadı. Protestanlar, "Bible'e dönme"yi gerekçe göstererek söz konusu kitapların kutsal metinlerden çıkarılmasını istediler. Luther, Bible tercümesine, bunları "Apokrif" şeklinde ayrı bir bölüm olarak ekledi. Kanon ile bir tutulmamak şartıyla bunlar da okunmalıydı. Bazı Hıristiyanlar, Yahudi Kanonu'nun hem İsa'nın hem de ilk Hıristiyanların Bible'i olduğunu, bu yüzden apokriflerden yapılan alıntıların Hıristiyanlığa destek olmaya-çağını ileri sürüyordu. 19. asırda İngiltere'deki Protestanlar daha da ileriye giderek Apokrif'leri ihtiva eden Bible'lerin basılmaması gerektiğini öne sürdüler. Katolik kilisesi ise Apokrifleri de içeren daha geniş bir Kanon tespit etti. Meriç, 16. ve 17. asırlardan bu yana Hıristiyan kiliselerinin eski Ahid Kanon'unu daha kesin olarak tâyin ettiklerini belirtir. "Biri Roma Kilisesi, biri Protestan, biri de Ortodoks kilisesi için üç Kanongeçerlisayılmıştır".¹⁶⁶

1546 Trent Konsili'nde, Katolikler, Eski Ahit'in de yer aldığı Hıristiyan kutsal kitabının bölümlerini ve düzenlemesini yeniden belirledi. Hieronymus'un Vulgat'ı geçerli tek resmi nüsha kabul edildi. Böyle olunca Ortodoks, Katolik ve Protestan mezhepleri arasındaki ayrışma daha da derinleşti. Ortodokslar, Septuagint'i kullanmaya devam etti, reform yanlısı Protestanlar masoratik Yahudi versiyonunu benimsediler. Bugün, Yahudilerin sahip olduğu kutsal kitap (Tanah), yirmi dört kitabı ihtiva etmektedir. Hıristiyanların kutsal kitabı 27 kitaptan oluşan Yeni Ahit ile beraber Kiliseler arasında farklılık göstermektedir. Bu farklılık Hıristiyanlar arasında Eski Ahit'in kitaplarının sayısı konusundaki ihtilaftan kaynaklanmaktadır. Yeni ve Eski Ahit beraber düşünüldüğünde Hıristiyan kutsal kitabı; bütün deuterokanonikleri/ikinci dereceden kanonik kabul eden Katolikler nezdinde 73 (Eski Ahit 46, Yeni Ahit 27), Baruh'u deuterokanoniklerin dışında tutan Doğu Ortodoksları nezdinde 72 (Eski Ahit 45, Yeni Ahit 27), deuterokanonikleri apokrif sayan Protestanlar nezdinde ise 66 (Eski Ahit 39, Yeni Ahit 27) ayrı kitaptan meydana gelmektedir.¹⁶⁷

163 - Ömer Faruk Harman, kitabının "İskenderiye Yahudiliğinde Kanon" adlı bölümünde şunları söylemektedir: "...Kutsal yazıların resmen kabulü ve listeye alınması hususunda Filistin Yahudileri ile İskenderiye ve Diaspora Yahudileri arasında farklılık vardır. Bu farklılık, daha çok, kriterlerle alakalıdır. Filistin Yahudileri, kutsal yazıların ilhama dayalı olduğuna ve Peygamberlerle birlikte bu faaliyetin sona erdiğine inanırken, İskenderiye Yahudiliği, ilhamın devam ettiğine kanidir. Dolayısıyla da, her iki gruba ait listelerde farklılık söz konusudur. Bu hususta, kilise babaları arasında ittifak yoktur. Bugün Yahudiler ve Protestanlar, Filistin kanonunu benimserken; Katolikler, İskenderiye kanonunu kabul etmektedirler." Harman, *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları*, 34-36.

164 - Eski Ahit, Yeni Ahit'in ortaya çıkmasından sonra da önemini korudu. Bunda Eski Ahit'in bazı metinlerinde -özellikle İşaya, Yeremya, Hezekiel ve Malaki- İsa Mesih'e yönelik haber ve müjdelerin olması etkili olmuştur. Hıristiyanlar için Eski Ahit'in en önemli işlevi, İsa Mesih'in geleceğini haber vermesidir. Bkz. Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2008), 48.

165 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 155-156.

166 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 156-157.

167 - Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 187-188.

Trent Konsili'ne göre Hıristiyan Eski Ahit'i sırasıyla şu metinleri ihtiva etmektedir: “Tevrat: Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye; Yeşu, Hakimler, Ruth, Kralların dört kitabı: 1 ve 2. Samuel, 1. ve 2. Krallar; 1 ve 2. Tarihler; Ezra, Nehemya; Tobith, Judith, Ester, Eyup, Mezmurlar, Süleyman'ın Meselleri, Vaiz, Neşideler Neşidesi, Süleyman'ın Hikmeti, Ben Sirah'ın Hikmeti, İşaya, Baruh'la birlikte Yeremya, Ezeziel, Daniel; On iki Küçük Peygamber: Hoşea, Yoel, Amos, Obadya, Yunus, Mika, Nahum, Habakkuk, Tsefanya, Haggay, Zekarya, Malaki; 1 ve 2. Makkabiler.”¹⁶⁸

3. CEMİL MERİÇ'E GÖRE YENİ AHİT

Hıristiyanlık'ın ortaya çıktığı dönemde ne İsa ne de ilk Hıristiyanların “Yeni Ahit” hakkında hiçbir şey bilmedikleri, ilk dönem Hıristiyanlarının kutsal kitabının Yahudi Bible'ı olduğu ifade edilmektedir.¹⁶⁹ İlk Hıristiyanlar Hz. İsa'dan duyduklarını, başkalarına sözlü olarak aktarıyorlardı. Sonraki dönemlerde Hz. İsa hakkındaki bilgiler, doğması, yaşadıkları, yaptıkları, çektiği sıkıntı ve ızdıraplar, yazıya geçirildi. Bu metinler ileriki dönemlerde kutsal kabul edildi, kitap ve mektuplar şeklinde derlenmiş bu yazılar “Yeni Ahit” olarak isimlendirildi. İsa merkezli olarak ortaya çıktığı için Hıristiyanlar nezdinde Eski Ahit'ten daha önemli¹⁷⁰ olan Yeni Ahit'i sadece Hıristiyanlar kutsal kabul etmektedirler.

“Yeni Ahit” ifadesi, M.S. 2. asrın sonlarında kullanılmaya başlandı. Hıristiyan inancına göre İsrâiloğulları Tanrı ile yaptıkları ahdi yerine getirmeyince, Tanrı, Yeremya (31/31) vasıtasıyla onlara yeni bir ahit vaad etmiş, bu ahit Hz. İsa vasıtasıyla yapılmıştır (İbrânîler'e Mektup, 9/15). Yirmi yedi kitaptan oluşan Yeni Ahit şu metinlerden oluşmaktadır: 4 İncil, Resullerin İşleri, Pavlus'un Mektupları (14), Genel Mektuplar (7) ve Yuhanna'nın Vahyi'dir. Erken dönemde İncil ve Havârilere diye iki bölüme ayrılan Yeni Ahit, günümüzde, Eski Ahit'te olduğu gibi, üç kısma bölünmüştür: 1- Tarihî Kitaplar: Dört İncil ve Resullerin İşleri; 2- Tâlimî Kitaplar: Pavlus'un Mektupları ile “Katolik” diye adlandırılan yedi mektup; 3- Peygamberlik: Yuhanna'nın Vahyi.”¹⁷¹

Meriç, kendi ifadesiyle “Yeni Anlaşma”nın tarihi için M.S. 45 yıllarıyla 2. asrın başlarını verir. Meriç'e göre ikinci asırda “Rafizi cereyanları” artınca, Kilise, ibadetlerde okunacak duaları seçmek için daha büyük bir titizlik göstermiştir. O dönemde yayımlanan bir esere göre muteber kitaplar şunlardır: “4 İncil, Havarilerin yazıları, Paul'un (Pavlus) 13 mektubu, Jean'ın (Yuhanna) 2 mektubu, Jean'a (Yuhanna) gelen vahiy, Petros'un Apokalips'i.”¹⁷² Meriç, Yeni Ahit'in, Hıristiyan Bible'nın çok kısa bir bölümü olmasına rağmen Hıristiyanlığın yayılmasında çok etkili olduğunu, Hıristiyanların, Yeni Ahit'i, Eski Ahit'ten daha iyi bildiklerini, bu eser hakkında yazılanların, hacimlerine kıyasla Eski Ahit hakkında yazılanlardan daha fazla olduğunu belirtmiştir. Meriç, İnciller, Havarilerin İşleri, Resullerin mektupları ve Vahiy kitabı gibi bölümleriyle Yeni Ahit'in “Eski”si gibi bir kitaplar mecmuası” olduğunu belirtir.¹⁷³

3.1. İNCİLLER

İncil kelimesi, “iyi haber, müjde” anlamında Yunanca *euaggelion/euangelion*'dan diğer dillere geçmiştir. İncil (euaggelion) kelimesi, ilk defa Pavlus tarafından Yeni Ahit'te hıristiyanî anlamıyla, “İsa tarafından

168 - Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 187; Kuzgun, *Dört İncil -Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri-*, 28-29. Cemil Meriç, s. 117-118'de Eski Ahit'te bulunan kitapların bölümlerinin isimlerini vermiş, geniş bir listesini EK 3'te kanonizasyon bölümü içerisinde vermiştir. Burada hem kitapların isimlerini vermekte hem de kısa bir açıklama yapmaktadır. Bkz. Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 168-172.

169 - JR Dale C. Allison, “Biblical Literature: New Testament” (USA: Thomson Gale, 2005), 905.

170 - Mehmet Aydın, “Hıristiyanlık, III. Kutsal Metinler ve Dini Literatür”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 17/340; Kuzgun, *Dört İncil -Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri-*, 16-17.

171 - Hikmet Tanyu, “Ahd-i Cedid”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 1988), 1/501; Mehmet Aydın, o dönemde Yunancanın yaygın olduğunu belirtmiştir. Bkz. Mehmet Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 84.

172 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 117-118.

173 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 148.

öğretilen yeni doktrin” manasında kullanılmıştır. Yeni Ahit yazarları genellikle “Mesîh tarafından insanlığa getirilen ve havarilerce vaaz edilen kurtuluş müjdesi, İsa Mesîh’in doktrini” anlamını İncil sözcüğüne yüklemişlerdir (Matta, 26/13; Romalılar’a Mektup, 1/1;10/16). İncil ifadesi günümüzde hem Hıristiyan mesajını hem de Mesîh’in hayat ve öğretisini içeren kitapları ifade etmektedir.¹⁷⁴

Cemil Meriç, Yeni Ahit’in İncil bölümünü Pentatök ile Hz. İsa’yı kuşatan olayları ise Çıkış kitabı ile kıyaslamaktadır. Ona göre “Eski Ahit için Pentatök ne ise Yeni Ahit için de İnciller odur. İnananlar topluluğunu kaynaştıran olaylarda imân söz konusudur. Pentatök İçin bu temel olaylar “Çıkış”ı kuşatan olaylardır. İnciller için ise İsa’yı kuşatan olaylar. İnciller ve Pentatök edebî tenkidin üzerlerinde en çok yoğunlaştığı bölümler olmuştur. Gerçi İnciller birbirine bağlıdır ama ilk üç İncil gerek amaçları gerek yapıları bakımından ayrı ayrı kitaplardır. Dördüncü İncil ise -menşei ne olursa olsun- ötekilerden çok daha ferdîdir. Karma eserlere benzeseler de, dört İncil, Yeni Ahid’in öteki bölümleri için birer temel sayılırlar, öteki bölümler daha eski olabilir, teolojik bakımdan daha derin oldukları da söylenebilir. Bununla beraber Bible’in içinde özel bir yer tutarlar. Daha sonraki tarih de, dini talimat da onlara dayanır.”¹⁷⁵

Meriç, dört İncil’i anlatmaya Matta’dan başlar, sonra sırasıyla Markos, Luka ve Yuhanna ile devam eder. İncillerin belli başlı konularına ve özelliklerine kısaca yer verir. Kullandığı terimler, istifade ettiği kaynaklar ve yazıldığı dönem nedeniyle günümüzdeki kullanımdan farklı olabilmektedir. Mathieu (Matta) İncili’nin birçok bilgine göre Hıristiyan olan Yahudilere hitap ettiğini, “Marc (Markos) İncili”nin İsa’yı büyük işlerin yapıcısı olarak tanıttığını, “Luc (Luka) İncili”nde Markos ve Matta’da bulunmayan malzemeyi içerdiğini ve “köken olarak Yahudi olmayan” Hıristiyanlar için yazıldığını, Jean (Yuhanna) İncili ile diğer İnciller arasında ortak bir yan olmadığını belirtmiştir.¹⁷⁶

3.2. HAVARİLERİN İŞLERİ

Yeni Ahit’te dört İncil metninden hemen sonra yer alan ve Elçilerin veya Resullerin İşleri olarak da adlandırılan metin, tarihi kitaplar arasında bulunmaktadır.¹⁷⁷ Bu metnin incil yazarı Luka tarafından Luka İncil’ine ek olarak yazıldığı Hıristiyan ilahiyatçıları tarafından kabul edilmektedir. Kitabın yazılış tarihi tartışmalıdır. Eserde Pavlus’un Roma’ya gelişi ve Roma’daki faaliyetleri anlatılmaktadır. Pavlus’un Roma’da M.S. 67’de öldürülmesinden yola çıkarak 67’den önce yazıldığı ileri sürülmektedir.¹⁷⁸ Fakat modern tenkit çalışmaları, Luka İncili’nin 70 yılından sonra yazıya geçirildiği, Resullerin İşleri kitabının ise İncil’den sonra ve 80 yılı civarında kaleme alındığını kabul etmektedir.¹⁷⁹

Havarilerin İşleri’nin, Luka İncili’nin devamı olarak yazıldığını belirten Meriç, bu eseri İncillerle Resullerin Mektupları arasında bir köprü olarak tanımlamakta ve içeriğini kısa bir şekilde anlatmaktadır. Buna göre kitabın ilk bölümlerinde hâkim olan kişi kilisenin sözcüsü ve 12 havarinin başı Pierre (Petrus)’dir. Daha sonra Pavlus ile ilgili bölümlere geçilir. Meriç, bu bölümlerde ilahi bir tecelliye mazhar olarak hıdayete ulaşan Paul’un (Pavlus) ve müritlerinin Anadolu’da ve Avrupa’nın bazı ülkelerindeki misyonerlik seyahatleri ve faaliyetleri sırasında ortaya çıkan problemlerin anlatıldığını ifade eder. Meriç, Elçilerin İşleri bölümünün Kitab-ı Mukaddes araştırmacıları tarafından zaman zaman ihmal edilmiş olduğunu belirtmektedir. Ona göre Eski Ahit için Tarihî Kitaplar ne kadar önemliyse bu bölümde Yeni Ahid için o kadar önemlidir, bu bölüm olmasa Resullerin Mektupları’nı okuyanlar sık sık istikametlerini şaşıracaktırlar.¹⁸⁰

174 - Harman, “İncil”, 22/270-276 Aynı yerde İncil’lerin tanıtımı da var.

175 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 149. Yeni Ahit hakkında yapılan çalışmalar için bkz. Kuzgun, Dört İncil -Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri-, 68-70.

176 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 149-150.

177 - Tanyu, “Ahd-i Cedid”, 1/501-507.

178 - Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, 94-95.

179 - Tanyu, “Ahd-i Cedid”, 1/501-507.

180 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 150-151.

3.3. RESULLERİN MEKTUPLARI

Yeni Ahit içerisinde en hacimli bölüm 21 mektuptan oluşan bu bölümdür. Meriç, mektupların çoğunun, ilk asırda Hıristiyan topluluklar arasından herhangi birinde ortaya çıkan bir problemi çözmek için kaleme alındığını, aralarında birçok cemaatlere yollanmış bildirimler de olduğunu belirtir. Örnek olarak Romalılara mektup hakkında biraz bilgi verir. Bu mektup “Paul’un (Pavlus) vaazlarına, başka mektuplardan daha geniş yer ayırır. İnsanlarda günahın kaçınılmaz olduğu gösterildikten sonra İbrahim’in imanında sergilenen mazeretler doktrinine geçilir. Bunu, yeni hayatla ilgili tartışmalar izler. Sonra havari, imanı uğruna giriştiği mücadeleleri anlatır.” Daha sonra bazı mektupların içeriğinden kısaca söz eder.¹⁸¹

3.4. YENİ AHİT’İN KANONİZASYONU

Yeni Ahit için derleme çalışmaları ve kanonizasyon faaliyetleri M.S. 2. asrın sonlarında başlamış ile 4. asırda bitmiştir.¹⁸² Yeni Ahit’in kanonizasyon sürecinin çok sayıda eserlerden bir toplama (collection) işinden ziyade bir seçme (selection) sürecinin olduğu, bu süreç sonucunda kiliselerce kutsal kabul edilen eserlerin bir araya getirildiği belirtilir.¹⁸³ Kanonizasyon süreci bağlamında Batıda farklı dönemlerde kutsal metinleri nelerin oluşturduğuna dair listeler hazırlanmış ve konsiller toplanmıştır. Bütün bunlara rağmen beşinci asrın başına gelindiğinde (400-425) Yeni Ahit külliyatının iskeleti oluşmuş olsa da, Yeni Ahit’in bugün elimizde bulunduğu şeklini alıp kanon sürecini tamamladığını söylemenin mümkün olmadığı ifade edilmektedir.¹⁸⁴

Katolik Kilisesi, 1545-1563 yılları arasında Trend Konsili’nde kutsal metnin kanonizasyonunu yeniden gözden geçirmiş¹⁸⁵ bu konsilde Yeni Ahit külliyatının şu metinlerden oluştuğu kabul edilmiştir: “Dört İncil (Matta, Markos, Luka ve Yuhanna); Resullerin İşleri; Pavlus’un 14 mektubu: Romalılara, Korintoslulara I ve II. Mektuplar, Galatyalılara Mektup, Efesoslulara Mektup, Filipelilere Mektup, Koloselilere Mektup, Selaniklilere I ve II. Mektuplar, Timoteosa I ve II. Mektuplar, Titusa Mektup, Filimona Mektup, İbranilere Mektup; Petrus’un iki mektubu; Yuhanna’nın üç mektubu; James’in Mektubu, Yahuda’nın Mektubu ve Vahiy.”¹⁸⁶

Yeni Ahit’in kanonizasyon sürecine değinen Meriç, Yeni Ahit Kanonunun anlaşılması konusunda geleceğin önemine de yer verir. Ona göre Yeni Ahit kanonunun nasıl geliştiğini anlamak için *geleneği*¹⁸⁷ bilmek şarttır. Yeni Ahit’in olmadığı dönemde İsa ile ilgili birtakım gelenekler vardı. Pavlus’un dirilişten söz ederken Eski Ahit’e başvurması, mektuplarında İsa ile ilgili pek az bilgi vermesini, Kilise’nin, daha o

181 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 151-152.

182 - Aydın, “Hıristiyanlık, III. Kutsal Metinler ve Dini Literatür”, 17/340; Gündüz, *Hıristiyanlık*, 48-49; Sanday, “Bible”, 2/576; İnciller belirlenirken göz önünde tutulan kriterler için bkz. Harman, “İncil”, 22/274; Meral, *Yeni Ahit Kanonu’nun Oluşumu (I-IV. Asırlar)*, 80-86.

183 - Meral, *Yeni Ahit Kanonu’nun Oluşumu (I-IV. Asırlar)*, 137. Aynı yerde şu ifadeler de geçmektedir: “İlk asırlardan bahsederken aktarılan yüzlerce İncil ifadeleri -her ne kadar erken dönemlere ait İncillerin sayısı fazla olsa da- kuvvetle muhtemel Yeni Ahit’in tüm kitap türleri kastedilerek söylenmiş olmalıdır. Bu çokluk ile Apolojiler, mektuplar, İnciller, Elçilerin işleri gibi değişik Hıristiyan gruplarından ve dininden bahseden türlerin hepsi kastedilmiştir.”

184 - Meral, *Yeni Ahit Kanonu’nun Oluşumu (I-IV. Asırlar)*, 105-115, 116-120, 139.

185 - Gündüz, *Hıristiyanlık*, 48-49.

186 - Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, 187; Kuzgun, *Dört İncil -Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri-*, 28-29.

187 - Dinî konularla ilgili olup Kitab-ı Mukaddes’te bulunmayan bilginin nakledilmesi” anlamındaki geleneğin (tradition) Katolik kilisesinde önemli bir yeri vardır. Bir anlamda Hıristiyanlık, geleneği, doktrinle ilgili gerçeğin kriteri yapan dindir. Hıristiyanlıkta, Mesih hakkındaki bilgilerle bunların teolojik açıdan önemi ve Hıristiyan hayatı için kullanımını içeren apostolik (havârilere ait) öğreti gelenek olarak nitelendirilir. Katolik kilisesine göre Hz. İsa, Tanrı’dan mesaj almış, havariler de bu mesajı İsa’dan alıp insanlara aktarmıştır. İlk Hıristiyan toplulukları oluştuğunda İncil henüz yazılmamıştı ve Hıristiyanlar, Hz. İsa’nın şifahi öğretilerine gelenek de denilen havârilere nakilleriyle bağlanıyorlardı. Bkz. Aydın, “Hıristiyanlık, III. Kutsal Metinler ve Dini Literatür”, 17/340-345.; Gelenek için ayrıca bkz. Shailer Mathews (ed.), *A Dictionary Of Religion And Ethics*, 453; Şinasi Gündüz, “Yahudilik ve Hıristiyanlıkta Geleneğin Yeri”, *Din ve Gelenek -tartışmalı ilmi toplantı-* (İstanbul, 2011), 59-71.

zamandan, bu konuyu kendi geleneği olarak benimsemesine dayandırır. Meriç'e göre Kilisenin dersleri de, vaizleri de, ibadetleri de bu geleneği yansıtıyordu. "Eski Ahd'in yorumu da geleneğin bir bölümü idi. Yeni Ahid içinde ve ilk kilise babalarının vaizlerinde yer alması da öyle." Meriç, daha sonra kanonun ortaya çıkmasında etkili olan faktörleri sıralar: Zamanın geçmesiyle, kilisenin mazideki köklerini ortaya çıkarmak istemesi, istikbalini sağlamlaştırma ihtiyacı, havarilere ait olmayan yazıların yayılmasını durdurmak gibi. Meriç, 4. asır Hıristiyanlarının başlıca işinin ilk Kilisenin yazılarını elemek ve "Havarilerin şahadetini tespit etmek" olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁸ Marcion (Sinoplu Markion) ve Montanistlerin faaliyetlerinin kanonizasyon süreci hızlandırdığını belirten¹⁸⁹ Meriç, kilise tarafından Heretik görülen bu akımların artması nedeniyle kilisenin, dualarına çeki düzen vermek ihtiyacını duyduğunu, ikinci asır sonlarında Roma'da Muratori Kanon'unun yayımlandığını bu kanonda, dört İncil, havarilerin işleri, Paul'un onüç mektubu, Jean'ın (Yuhanna) iki mektubu, Jean'ın (Yuhanna) Vahiy'ini, Pierre'in (Petrus) Apokalipsi'nin kabul edildiğini kaydetmiştir.¹⁹⁰ Meriç şunları ifade etmiştir: "...bugünkü şekliyle Yeni Ahit'e giren kitapların 4. asrın sonundan itibaren Batı Kilisesi'nce meşru olarak kabul edilmiştir. Oysa Doğu Kilisesi'nce bazı kitapların mesela Apokalips'in benimsenişi ancak birkaç asır sonra umumileşmiştir."¹⁹¹

Meriç, "Yahudilere Mektup" ve "James'in (Yakup) Mektupları" gibi kanona eklenip eklenmemesi konusunda tartışılan kitaplara da yer verir. "Yahudilere Mektup"un Doğu kilisesinde kabul edildiğini Muratori Kanonu'nda yer aldığı için batıda tartışıldığını, başka birçok yazarlarca da şüpheli bulunduğunu, "James'in (Yakup) Mektupları"nın da neredeyse bütün yazarlar tarafından eleştirildiğini kaydetmiştir.¹⁹² Cemil Meriç, bölümün sonunda Yeni Ahit kanonunun listesini vermekte, kısa cümlelerle içeriklerini açıklamaktadır. Ayrıca Yeni Ahit'e eklenmemiş hıristiyani eserlerin olduğunu belirtmekte ve Clement'in ilk mektubu, oniki havarinin öğretileri, Hermas'ın çobanı isimlerini vermektedir.¹⁹³

188 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 158-159.

189 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 158-159; Marcion ve Montanistlerin faaliyetleri için bkz. Meral, *Yeni Ahit Kanonu'nun Oluşumu (I-IV. Asırlar)*, 71-77.

190 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 169. Ayrıca bkz. aynı kitap 160-161; Muratori'deki kitap isimleri için bkz. Dale C. Allison, "Biblical Literature: New Testament", 920-921; Muratori hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Meral, *Yeni Ahit Kanonu'nun Oluşumu (I-IV. Asırlar)*, 106-108.

191 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 168; Doğu Kiliseleri'nden Süryani, Kıptî, Etiyopya ve Ermeni Kiliseleri'nde Yeni Ahit Kanonu için bkz. Meral, *Yeni Ahit Kanonu'nun Oluşumu (I-IV. Asırlar)*, 120-134.

192 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 160-161.

193 - Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, 175.

SONUÇ

Bu çalışmada Cemil Meriç'in Kitab-ı Mukaddes hakkındaki yazısının Meriç okurlarınca anlaşılmasına katkıda bulunmak hedeflendi. Yazılarıyla hem kendi döneminde hem de sonrasında birçok kişiyi etkilemiş olan Cemil Meriç'in Kitab-ı Mukaddes ile ilgili yazısı incelendiğinde şu sonuçlar elde edilmiştir:

- Yazıldığı dönemde Türkiye'de sınırlı kaynaklar olmasına rağmen Meriç, okurları için yeterli ve doyurucu bilgiler vermiştir.

- İstifade ettiği eserlerin tümünün Fransızca olması nedeniyle Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinin yazılmasında, şahıs isimlerinin yazılmasında Fransızcanın etkisi görülmektedir. Burada eserin yazıldığı dönemde Türkçe'de Dinler Tarihi ile ilgili terimlerin yazılmasında henüz bir standardın oturmamış olması da gözönünde bulundurulmalıdır.

- Yazısında Eski Ahit'e Yeni Ahit'ten daha fazla yer vermiştir. Kutsal metinleri edebi açıdan değerlendirmek istediği için Yahudi ve Hıristiyan inançlarına değinmemiştir.

- Kitab-ı Mukaddes ile ilgili yazının bulunduğu *Işık Doğudan Gelir* adlı eserin ilk baskısı ile farklı zamanlarda yapılmış diğer baskılarında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. İlk baskıda verilen bilgilerin Dinler Tarihi alanında yazılan birçok eserle örtüştüğü söylenebilir.

- Meriç, yazısında Kitab-ı Mukaddes'in Yunanca, Latince, Almanca ve İngilizce çevirilerinin Avrupa'daki etkilerine yer vermiştir. Roma İmparatorluğunun bölünmesinde, reform hareketlerinin ortaya çıkmasında Kitab-ı Mukaddes çevirilerinin etkili olduğunu iddia etmiştir.

- Batı dillerinde Bible olarak tabir edilen dini metinlerin Türkçeye yanlış bir şekilde İncil olarak tercüme edildiğini belirtmiştir. Cemil Meriç'in ifade ettiği Bible'ın Türkçeye, İncil şeklinde tercüme edilmesi günümüzde de bazı çevirilerde rastlanmaktadır.

- Meriç, Kitab-ı Mukaddes tenkitlerine de yazısında yer vermiştir. "Yahvist, Elohist, Din Adamları ve Döteronom" şeklinde isimlendirildiği dört kaynağın her birinin özellikleri, yazıldıkları dönem ve tarihi hakkında bilgi vermiştir.

- Eski ve Yeni Ahit konularını verirken kanonizasyon süreçlerini de ele almıştır. Eski Ahit veya Yahudilikteki isimlendirme ile Tanah konusu hakkında Hıristiyan ve Yahudi kanonlarının farklı olduklarını belirtmiştir.

- Yeni Ahit konusunu ele alırken zaman zaman Eski Ahit ile de karşılaştırmıştır.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki. "Sinagog". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 37/222-224. Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.
- Adam, Baki. "Tevrat". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 41/40-45. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- Adam, Baki. *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.
- Armağan, Mustafa. "Cemil Meriç". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29/190-191. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.
- Armstrong, Karen. *İncil*. çev. Ilgın Yıldız. İstanbul: Versus Kitap, 2008.
- Aydın, Mehmet. *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Aydın, Mehmet. "Hıristiyanlık, III. Kutsal Metinler ve Dini Literatür". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 17/340-345. Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- Azami, Muhammed Mustafa el-. *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi -Eski ve Yeni Ahit İle Karşılaştırmalı Bir Araştırma-*. çev. Ömer Türker - Fatih Serenli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Bağır, Muhammed Ali. *Kutsal Kitap Eleştirisi (Doğuşu, Gelişimi ve Metotları)*. Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2009.
- Charlesworth, James H. "Biblical Literature: Apocrypha And Pseudepigrapha". *Encyclopedia of Religion -second edition-*. 896-905. USA: Thomson Gale, 2005.
- Collins, John J. "Apolcalypse". *Encyclopedia of Religion -second edition-*. ed. Lindsay Jones. 409-419. Thomson Gale, 2005.
- Dale C. Allison, JR. "Biblical Literature: New Testament". 905-923. USA: Thomson Gale, 2005.
- Demirci, Kürşat. *Dinler Tarihinin Meseleleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Diñol, Ali Muzaffer. "Ârâmice". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.
- Duygu, Zafer - Kutlu Akalın (ed.). *Kristolojiye Giriş Miafizit, Dyofizit ve Khalkedoncu Anlayışlar*. İstanbul: Divan Kitap, ts.
- Freedman, R. David. "The Father of Modern Biblical Scholarship". *Journal of The Ancient Near Eastern Society (JANES)* 19/ (1989), 31-38.
- Friedman, Richard Elliott. *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?* çev. Muhammet Tarakçı. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2005.
- Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları, 1998.
- Gündüz, Şinasi. *Hıristiyanlık*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.
- Gündüz, Şinasi. "Yahudilik ve Hıristiyanlıkta Geleneğin Yeri". *Din ve Gelenek -tartışmalı ilmi toplantı-*. 59-71. İstanbul, 2011.
- Gür, Mehmet Sadık. "Süryânice". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 38/174-175. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.
- Gürkan, Salime Leyla. *Yahudilik*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2012.
- Harman, Ömer Faruk. "Ahd-i Atik". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1/494-501. Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- Harman, Ömer Faruk. "İncil". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 22/270-276. Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- Harman, Ömer Faruk. "Kitâb-ı Mukaddes". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 26/75-76. Türkiye Diyanet Vakfı, ts.
- Harman, Ömer Faruk. *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları*. İstanbul, 1988.
- Harman, Ömer Faruk. "Yahudilik, III. Kutsal Metinler ve Dini Literatür". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 43/197-201. Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
- Hasanoğlu, Eldar. "Erken Dönem Yahudi Kaynaklarına Göre Tanah'ın Kanonize Edilmesi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/32 (2015), 25-48.
- Hastings, James (ed.). *Dictionary Of The Bible*. New York: Charles Scribner's Sons, 1909.
- Hazard, Paul. *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*. çev. Erol Güngör. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1973.
- Himmelfarb, Martha. "Apocalypse". *The Oxford Dictionary Of The Jewish Religion*. ed. R. J. Zwi Werblowsky - Geoffrey Wigoder. 54-55. New York: Oxford University Press, 1997.
- Hutton, W.H. "Canonization". *Encyclopedia of Religino And Ethics*. 3/209-212. New York, 1910.
- Kilci, Nihal. *Cemil Meriç'in "Bu Ülke" Adlı Eseri Üzerine Üslûp İncelemesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, 2003.
- Kok, Adnan. *Cemil Meriç'in Umrandan Uygarlığa ve Işık Doğudan Gelir Adlı Eserlerinin Söz Dizimsel Açından İncelenmesi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2018.
- Kurt, Ali Osman. *Erken Dönem Yahudi Tarihi (Yahudiliğin Mimarı Ezra)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.
- Kut, Turgut. "Ali Ufkî Bey". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/456-457. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Kuzgun, Şaban. *Dört İncil -Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri-*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2008.
- Mathews, Shailer (ed.). *A Dictionary Of Religion And Ethics*. New York: The Macmillan Company, 1921.
- Meral, Yasin. "Spinoza'nın Teolojik-Politik İncelenmesi'nde Tanah Eleştirisi". *Mukaddime: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/1 (2015), 19-45.

- Meral, Yasin. "Tevrat Tenkit Geleneğinin Öncüsü: İbn Hazm mı Spinoza mı?" 50/4 (2014), 69-82.
- Meral, Yasin. *Yeni Ahit Kanonu'nun Oluşumu (I-IV. Asırlar)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2007.
- Meriç, Cemil. *Bir Dünyanın Eşiğinde*. İstanbul: İletişim, 1998.
- Meriç, Cemil. *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim, 2002.
- Meriç, Cemil. *Işık Doğudan Gelir*. İstanbul: İletişim, 2008.
- Meriç, Cemil. *Işık Doğudan Gelir (Ex Oriente Lux)*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1984.
- Meriç, Cemil. *Kırkambar 1*. İstanbul: İletişim, 2016.
- Meriç, Cemil. *Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim, 1997.
- Meriç, Cemil. *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*. İstanbul: İletişim, 2016.
- Meriç, Cemil. *Umrandan Uygurlığa*. İstanbul: İletişim, 1998.
- Meriç Yazan, Ümit. *Cemil Meriç*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Olender, Maurice. *Cennetin Dilleri*. çev. Nevzat Yılmaz. Ankara: Dost Kitabevi, 1998.
- Özkaldı, Safiye Merve. *Tanah'ın Neviim ve Neviim Ve Ketuim Bölümü Kitaplarının Kanonizasyonu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2020.
- Rodinson, Maxime. *Batıyı Büyüleyen İslam*. çev. Cemil Meriç. İstanbul: Pınar Yayınları, 1983.
- Sanday, W. "Bible". *Encyclopedia of Religion And Ethics*. ed. James Hastings. 2/562-579, 1909.
- Sarna, Nahum M. "Biblical Literature: Hebrew Scriptures". *Encyclopedia of Religion -second edition-*. 878-896. Thomson Gale, 2005.
- Schwarz, Baruch J. "Bible". *The Oxford Dictionary Of The Jewish Religion*. ed. R. J. Zwi Werblowsky - Geoffrey Wigoder. 121-125. New York: Oxford University Press, 1997.
- Şahin, Harun. *Cemil Meriç'in Eserlerinde Özel İsimler ve Özel Anlam Yüklenmiş Kelimeler*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006.
- Tanyu, Hikmet. "Ahd-i Cedid". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1/501-507. Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- Taş, Kemalettin. *Din ve Toplum Görüşleriyle Cemil Meriç*. İstanbul: Rağbet, 2017.
- "Bible Translations". *The Oxford Dictionary Of The Jewish Religion*. ed. R. J. Zwi Werblowsky - Geoffrey Wigoder. 128-129. New York: Oxford University Press, 1997.
- "Masorah". *The Oxford Dictionary Of The Jewish Religion*. ed. R. J. Zwi Werblowsky - Geoffrey Wigoder. 445. New York: Oxford University Press, 1997.
- Yetim, Merve. *Kutsal Kitap Eleştirisi -Julius Wellhausen Örneğinde-*. Ankara: Eskiye Yayınları, 2019.

EXTENDED ABSTRACT

Cemil Meric is a thinker having lived in the post-Republic period. In his works, he included many topics such as Judaism, Christianity and Indian religions. In a part of his book “Işık Doğudan Gelir/Light comes from the East”, Meric, examined the Bible from a literary perspective. Meric handled the contents of the old and new Testaments in the article, and included criticisms of the Bible (Pentateuch section). Meric made use of French works. Since all of the works he used are in French, the influence of French is observed in the writing of Jewish and Christian scriptures' names and personal names. Here, it should also be taken into account that at the time of writing the work, there was not just a standard for writing terms related to the history of Religions in Turkish. With this study, it was aimed to contribute to the understanding of an important intellectual such as Cemil Meric, to examine his thoughts on the Bible, and to contribute to the readers of Cemil Meric to better understand the chapter on the Bible.

Merik gave space in his writings of the chapters making up the Bible, their compilation and the process of canonization. But he gave more space to the Tanakh/Old Testament. He stated that religious texts called Bible (Old And New Testaments) in Western languages were incorrectly translated into Turkish as Incil/The New Testament. The translation of the Bible (Old and New Testaments) expressed by Cemil Meric into Turkish as a İncil/the new Testament is encountered in some translations today. Meric's article also included the effects of the Bible translations in Greek, Latin, German and English in Europe. He claimed that the Bible translations were effective in the division of the Roman Empire and in the emergence of reform movements.

Merik stated that the Old Testament texts are a mixed and quite different collection of documents. He noted that most of the books of Old Testament were collected from here and there. And the availability of pieces written in very different periods could be asserted.

In his article, he mentioned the wars of the Jews, their political and social structures. Meric said that Jews regard their rise and fall in their history as the result of their covenant with God and dedicated themselves to Yahova through this alliance. The social and political institutions of the Jews were devoted to religion at that time since political and religious functions were not separated from each other. The only source of authority was God's will, and the only motive of wars was religion. According to Meric, Jews have never wanted to establish a state of their own in history. Their aim was to protect the places that they had taken against their powerful neighbours.

According to Meric, for centuries, Jews and Christians have

shown deep respect for the Old Testament, attributing this book to God. Mystics, theologians, poets and artists of both religions have taken the enthusiasm in their faith, the principles of the systems they developed, and the subjects of their religious works from Old Testament. According to him, the Old Testament is the “the treasure of documents” of a nation, or rather humanity, and like all human documents it can be understood by placing it in history.

Meriç, also included the criticism about the Bible in his article. He stated that the methods used by philologists and historians to study ancient Greek and Latin documents have been applied to the Bible since the Renaissance despite the objections of the clergy. Since the 18th century, thanks to the progress of history and philology studies, the Biblical science has been developed. The Bible was once thought to be the world’s oldest literary work; as a result of these studies, today it is known that even the most ancient parts are roughly two thousand years newer than the literary works in Mesopotamia and Egypt.

Meriç also discussed the canonization processes of the Old and New Testaments. He noted that very few of the books produced by Judaism, which lived in scattered groups in Palestine and other regions during the Hellenistic and Roman periods, but had a wide literary activity, were included in the Hebrew Canon. Some texts have infiltrated among the scriptures of the powerful Jewish colony of Alexandria, and that thanks to the Septuagint translation in Alexandria, many studies existing in the old Hebrew text have survived to this day under the name Apocryphal. These books have been added to the Christian Canon, which is accepted by some Christian sects.

Meriç states that although it is a very short chapter of the Christian Bible, the New Testament is very effective in spreading Christianity. Christians know the New Testament better than the Old Testament, that what is written about this work is more than what is written about the Old Testament in comparison to its volumes.

Meriç places the importance of tradition in understanding the New Testament Canon. According to him, it is essential to know the tradition in order to understand how the New Testament canon was developed. There were some traditions about Jesus in the period when the New Testament was not present. Paul’s reference to the Old Testament when talking about the resurrection is based on the fact that he gave little information about Jesus in his letters, and the Church adopted this issue as its tradition from that time on.